

U kolébky Evropy

WERNER DAHLHEIM

*U kolébky
Evropy*

Odkaz antického Říma

VYŠEHRAĐ

Translation © Jiří Pondělíček, 2006

Copyright © 1997 Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main. Original title: An der Wiege Europas – Städtische Freiheit im antiken Rom, first published in the series „Europäische Geschichte“, ed. by Wolfgang Benz

ISBN 80-7021-728-6

Obsah

ČÁST I. Evropa a antika

Dějiny antiky jsou dějinami měst	11
Spojitosť antických a evropských dějin	14
Včera a dnes	18

ČÁST II. Jednota Středomoří a střední Evropy

Cíl: mír na zemi	23
Cesta: teror, násilí a hledání porozumění	27
Trvání: impérium a věčnost	34

ČÁST III. Svoboda a vláda, město a impérium

Zájem vítěze a pravidla imperiální vlády	39
„Každé místo má svůj osud“: urbanizace západní a střední Evropy	46
Blahobyť měst a jeho cena	56
Císařovy povinnosti	61

ČÁST IV. Tvář měst

„Pole a stromy mě nic nenaučí“: město jako střed života	71
Vidět, věřit a poslouchat: kamenné pomníky císařské moci	73
Příbytky bohů: chrámy	80
Christianizace vzhledu města	83
Říše mrtvých	93

ČÁST V.
Život ve městech

Vojsko opouští středomořský prostor a mění svou sociální tvář ...	103
Civis Romanus sum: Jsem občan římský	106
Pravidla veřejného a soukromého života	109
Potřeba veřejného společenství	116

ČÁST VI.
Svět barbarů

„Cizinci, kdopak vy jste?“	125
Řím a severští barbari	129
„Ve všech je Kristus“: křesťané a barbari	137
Evropské vnímání cizího za duchovní vlády antiky	143

ČÁST VII.
Proměna středomořského světa

Noví vládci města	149
Rozštěpení na Východ a Západ	159
„Země se bortí“	164

ČÁST VIII.
Smrt a vzkříšení: vzpomínka na města impéria

Dlouhý život mezi svobodou a poddanstvím: město v antice	175
Hodina poté aneb pád do dějin	178
Vzkříšení	186
Římský kmostr opouští kolébky Evropy	197

Poznámky	201
Seznam literatury a zkratk	210
Časová tabulka	212
Jmenný rejstřík	215
Rejstřík místních názvů	219

ČÁST I.

Evropa a antika

Dějiny antiky jsou dějinami měst

Z římské doby se zachovala pouze jedna jediná zeměpisná mapa: *Tabula Peutingeriana*, nazvaná podle augsburského písaře Konrada Peutingerera (1465–1547), který v roce 1508 zdědil kopii pozdně antické mapy zhotovenou ve 12. století. Tato mapa se posléze v roce 1717 dostala do rukou prince Evžena Savojského. Na tomto itineráři, soupisu antických silnic a obcí v grafickém provedení, jsou zvlášť zvýrazněna tři města: Řím, Konstantinopol a syrská Antiochie nad Orontem. Řím je vyobrazen uprostřed v podobě městské bohyně trůnící ve středu kruhu jako středověký císař; nalevo na pahorku se tyčí chrám svatého Petra identifikovaný popiskem *Ad s(an)c(tum) Petrum*. Středověký kopista tak nechtěně a zcela naivně spojil dvě věci, které od 5. století n. l. skutečně splynuly vjedno: světovládný Řím a křesťanství.

Dějiny antiky jsou dějinami měst – také to dokazuje zmíněná mapa, která zaznamenává asi 4000 měst. Byla to města, která psala dějiny, která nabídla antickému člověku to, zač stálo žít. „Božská příroda nám darovala zem, lidská schopnost stvořila města,“ napsal na konci římské republiky Marcus Terentius Varro (116–27 př. n. l.), stejně jako mnoho jeho současníků významný učenec a státník.¹ A Ovidius, kultivovaný měšťan a učitel vznešeného způsobu života, dodává, že lidem se podařilo stvořit lepší dílo: „Jiné ať minulost těší, já děkuji, že jsem se zrodil teprve teď,“ sděluje spokojeně učedníkům svého *Umění milovati*. Pochvaloval si, „... že nyní vzdělanost (*cultus*) je, že nepřešla do našich časů pověstná drsnost a hrubost (*rusticitas*), dědictví pradávných dob.“² Město bylo vše, co mělo význam v prostoru politiky a co vzrušovalo jeho obyvatele – ať už proto, že uvnitř jeho hradeb zkoušeli a probírali všechny možnosti státního soužití, nebo proto, že se snažili vládnout jiným mimo městské hradby a hledali způsoby, jak si tuto vládu udržet trvale.

Dokonce i křesťanští misionáři se vyhýbali bezduchému venkovu a pílili do měst, aby tam hlásali slovo Boží. Křesťanství tak vzešlo z helénistických velkoměst, jako byla Antiochie: Tam přebývaly pospolu přepych a bída, bujaré radovánky a starost o vezdejší chléb, ale také duchovní čilost a všechny způsoby lidského života – v dobrém i zlém. Dokonce i protilehlý svět za pozemským obzorem měl městský ráz. Ve Zjevení Janově se bortí světová metropole Babylón, velká „nevěstka“ a z nebes sestupuje drahokamy a křišťálem ozdobené město Jeruzalém: „A viděl jsem nové nebe a novou zemi (...) a viděl jsem od Boha z nebe sestupovat svaté město, nový Jeruzalém, krásný jako nevěsta ozdobená pro svého ženicha.“³

Zaniklo mnoho měst, nad nimiž Řím držel po staletí ochrannou ruku. U mnohých známe už jen jméno a u mnohých ani to ne. Na sporných pozůstatcích symbolizujících jejich úpadek a současnou ubohost dnes pastýři pasou svá stáda ovcí a koz. Těm nyní patří tato města, neboť žádná jiná živá bytost si už nečiní nárok na to, aby se s nimi o ně dělila. Například z měst antické Lykie ležící na jihozápadě dnešního Turecka nepřežilo zánik byzantské říše žádné. O jejich bývalém bohatství a kultivovaném vkusu jejich dávných obyvatel svědčí půlkruhy ne méně než třiceti kamenných amfiteátrů, postavených pro několik set i pro mnoho tisíc diváků; nedaleko od nich pokrývají úlomky sarkofágů a kladí zdobených ornamenty nuzné příbytky pastýřů a chlévy. Jinde zase dokonaly své dílo zkázy nejprve přívaly bahna a posléze epidemie malárie nebo sváry měšťanů: „Když vidíš Luni zmar a Urbisaglie...,“ stěžuje si Dante na osud čtyř kdysi velkých středoitalských měst, jež v jeho době ležela v troskách.⁴

O šťastnějších městech se alespoň dochovaly texty s útržky vzpomínek na život, jímž kdysi kypěly jejich ulice. Nebo se tradují příběhy, které dávají troskám nový smysl. Tři kilometry severně od starověkého Metapontu, města ležícího mezi dvěma bažinatými ústími řek u Tarentského zálivu, stojí na terénní vlně uprostřed bezútesné pustiny dodnes patnáct sloupů starého Hérina chrámu. Lidé v kraji často postihovali horečkou, kteří nevěděli, co si s nimi počít, jim dal fantastické jméno „stoly paladýnů“ (*tavole paladine*), neboť ve svých představách viděli u architrávů sedět a stolovat rytíře Karla Velikého, ozbrojené duchy, kteří svou velikostí odpovídali obrovským antickým sloupům.

Spojitost antických a evropských dějin

Je tu však přirozeně ještě zcela jiná antika, reprezentovaná působivými zbytky římských měst rozestých po celém středomořském pobřeží. Patří k nim doklady láskyplně uchovávané v muzeích, patří k nim úspěchy archeologických vykopávek, při nichž se rok co rok nachází něco nového, a patří k nim hora učenosti navršená badateli, která umožňuje stále přesněji nahlédnout do života starověkých lidí. Lze tedy stěží pochybovat o nesmrtelnosti antiky. Historici a jejich publikum o ní vůbec odmítají pochybovat, neboť znají vášeň Evropanů nejprve se popídit v chýších a palácích minulosti a teprve potom konat. Není tedy divu, že se právě dnes množí pokusy ukotvit v hlubinách dlouhé historie velké naděje, jež vzbuzuje zaklínadlo o sjednocené Evropě. „Co jsem já pro tebe?“ ptá se antický filozof Seneca Diderota, když se francouzský učenec v roce 1782 odhodlá hájit tohoto zavrženého muže: „Jaké může mezi námi existovat spojení, které nedokázal zpřetrhat běh dob?“⁴⁵ Správná otázka. Spojuje oba muže na vzdálenost sedmnácti staletí víc než jen romantické horlení, nadčasová povinnost bránit čest mrtvého? Takové spojení je možná krásné a správné, ale nemusí být nutně v souladu s všeobecným zájmem, neboť ten může existovat jen tehdy, když je jisté, že dnešek vychází ze včerejška. A je-li tomu tak: Jak daleko musíme zajít do minulosti, abychom našli kořeny Evropy? A pokud je najdeme: K čemu nám budou dobré?

Na dalekou cestu zve své posluchače ten, kdo se domnívá, že kořeny současnosti lze najít v minulosti, neboť to, o čem musí hovořit, se stalo už dávno a pochybovači se hlásí o slovo na každé křižovatce. Považují užitek cest časem za druhořadý a už vůbec jim není jasné, proč je třeba vyjít právě z antiky, o níž se beztak valem ubývající menšina doslechla cosi ve škole. Přesto neprohloupí nikdo, kdo se vydá obezřele na cestu a poukáže na to, že po ní kráčelo už mnoho generací před ním a měly pro to dobré důvody.

Jde ovšem o cíl vytyčený hodně vysoko. Jde přece o počátky Evropy, tedy prostoru, jehož hranice sice geografové stanovili zcela přesně od Irského moře po Ural a od Sicílie po Severní mys, ale historikové si tím tak jistí nejsou. Spíš připomínají, že rozsáhlé části římské říše, zvláště pak severní Afrika a přední Asie, ležely mimo zeměpisně vymezenou Evropu, že říše Karla Velikého se rozkládala pouze od Pyrenejí k Labi a od Tarentského zálivu po Frísko a že Dante kolem roku 1300, poučen zprávami italských mořeplavců, vyznačil Evropu jako trojúhelník, na jehož vrcholech leží Skandinávie, Gibraltar a Černé moře. Moderní doba si to nijak neusnadňuje. Zda Evropa sahá „od Atlantiku po Ural“, zda lze Rusko dělit na evropskou a asijskou část nebo zda se dá Turecko zařadit mezi evropské či asijské státy – to vše jsou otázky, na něž politici a vědci odmítají dát shodnou odpověď. Lze z toho rychle vyvodit patřičný závěr. Tento evropský kontinent to cizinci, který na něj právě vstoupil, nijak neulehčuje a vymyká se jakékoli jednoznačné definici. A přece: Kdo slyší slovo „Evropa“, ví, že v něm zaznívá cosi zvláštního, něco, co nedokázaly zničit dokonce ani nacionalistické vášně a jimi vyvolané bratrovražedné války.

Původním úkolem historika je vydat se toto „cosi“ hledat. Od něj se lze nadít vysvětlení, tedy pokud tvoří identitu Evropy právě dějiny. Je-li tomu tak, potom dějiny Evropy, které by se nebyť antiky ani nerozběhly, začínají antickým Římem. Jako důkaz postačí pohled na křesťanství a jeho dvoutisíciletou historii: Duchovní tradice Řeků a řád Římanů zůstaly součástí podstaty křesťanství, jakkoli se měnilo. Jistě, Římané svět, který ovládli na mnoho staletí, nestvořili. Nicméně vstřebali jim nadřazenou řeckou kulturu, nebo se jí lépe řečeno doslova podrobili – a vše ostatní utvářeli tak, že vymizela většina z toho, co pocházelo od nich samotných – a to i v srdcích a myslích poražených, kteří se ochotně odvraceli od své překonané tradice, když pominula bolest z porážky.

Další vysvětlující argumenty poskytují velikost říše a doba, po kterou trvala. Dobyťím rozsáhlých částí tehdy známého světa změnili Římané prostor, jak ho lidé dosud pojímali. Jejich cílem jistě nebylo zřítit Spojené státy evropské, ale podmanili si národy Španělska, Galie, Británie, západní Germánie a Balkánu a spojili je nejrůznějšími způsoby s obyvateli Středomoří: Naučili je latinsky, vnutili jim svoje právo a městský způsob života a propůjčili jim občanská práva vítěze. Vše, co zůstalo mimo, bylo pohrdavě označeno za barbarské území ležící

mimo vlastní civilizační a morální řád. V tomto světě jasně členěném chápáním politiky, prostoru a kultury se zrcadlí prvotní obraz pozdější Evropy. Tehdejší lidé ovšem neviděli tento obraz, nýbrž měli před očima impérium zdánlivě se vymykající časovým zákonům. Ať už zjistili o Evropě a její odlišnosti od jiných světadílů cokoli, vše vyústilo v opěvování znamenitosti impéria. Nicméně se všeobecně rozšířila myšlenka, kterou vnukalo už samo jméno Evropa převzaté od Řeků: Toto je svět zvláštního ražení, mnohotvárný a díky zeměpisné poloze a klimatu zvláště vhodný k tomu, aby se na něm pěstovaly osobní a státní ctnosti.

Dějiny neznají věčnost. To, co bylo stvořeno jakoby navěky v podobě Augustovy světové říše a trvalo tak dlouho jako celý tzv. novověk, se rozpadlo v 5. století pod náporom germánských a arabských nájezdníků a ve sporu mezi křesťanskými teology. Od té chvíle se Středomoří a střední Evropa vydaly vlastní cestou. Sedmé století našeho letopočtu nakonec vykreslilo na politické mapě tři mocenská centra: Byzanc, chalífát a franskou říši. Zakladatel tohoto státního útvaru Karel Veliký přišel jako barbar, ale jeho říše, ačkoli nebyla ani římská, ani evropská, nýbrž germánská, vytvořila základ středověké Evropy, jejíž vládci se prezentovali svým poddaným jako následníci římských císařů a nechávali si posvětit svou moc římskou církví. O jakési evropské myšlence věděli málo: Vůdčími idejemi, jež ukazovaly cestu jejich vládě, byly říše a křesťanství. Ovšem prostor, který ovládali, byl kolébkou Evropy.⁶

Právě v této skutečnosti lze rozeznat třetí a rozhodující spojnicí mezi včerejškem a dneškem, mezi antickým a evropským světem: Odluka od Říma nebyla nikdy definitivní a počínaje 14. a konče 19. stoletím nadešla doba, v níž se starověk vracel v neustále nové podobě a zalidňoval evropské jeviště. Žádný literát, umělec, teolog, filozof a právník se nechopil brku dřív, než se sklonil nad texty doslova vyrvanými z lůna středověkých klášterů a požádal o radu staré Římány – a od poloviny 15. století stále více i Řeky. „Nadešel večer,“ napsal Machiavelli v roce 1513 na svém odlehlém statku u San Casciana, „vracím se domů a uchyluji se do své pracovny. Na prahu ze sebe shodím špinavý všední oděv, obléknu se do královského dvorního hávu a takto vhodně ustrojen vstupuji do ctihodných síní starověkých lidí, oni mě přátelsky přijímají a živím se krmí, která je pouze moje a pro niž jsem se narodil. Nijak se neostýchám, povídám si s nimi a ptám se po příčinách jejich jed-

nání.⁴⁷ Poslední věta naznačuje, že křísení postav dávné minulosti a žádosti o slyšení provázely každý pokus o změnu, každou snahu vydat se k novým břehům nejen v říši ducha, ale také ve veřejném prostoru. Dobře při tom posloužily každému – vládcům stejně jako buřičům: první se poučili slávou a étosem římských císařů, druzí si brali příklad z hrdinů římské republiky a ideálů řecké demokracie.

To vše hluboce poznamenalo dějiny Evropy. Je to nezaměnitelně evropské a vymezuje to Evropu vůči všem ostatním civilizacím na zeměkouli. Kdykoli se totiž Evropa ocitla na rozhodující křižovatce a bylo třeba přijít s něčím novým, vzala si ponaučení z antické kultury, která už dávno zmizela za obzorem. Žádná jiná civilizace, ani čínská, ani byzantská nebo islámská, nemá ve svých dějinách tak vyspělou kulturu, jako byla kultura řecká a římská, která upadla na staletí v zapomnění, aby posléze povstala jako Fénix z popela a prorazila cestu průkopníkům nového světového názoru. Antické a evropské dějiny se spolu snoubily celá staletí mimo tradici a ve vědomém odvratu od ní. Odpoutaly se od sebe až se začátkem průmyslové revoluce, kdy životní poměry jedné a druhé éry přestaly být v podstatě srovnatelné a dějepisci zapudili vyvolané ochranné duchy zpátky na jejich místo v historii.

Včera a dnes

Co však zbývá evropským dědicům ze světa antiky poté, co čas a historikové navždy uzamkli jeho brány před poutníky hledajícími radu a vzpomínka na něj bledne čím dál víc? Jisté je především jedno: Z dědictví lze žít, aniž o něm hodně víme. Lidé – ať se to naučili, nebo ne – jednají, myslí a cítí se být vedeni vědomím, jehož kořeny vidí jen ve vzácných případech. „Řím je koneckonců vědomým nebo tichým základem našeho náhledu a myšlení,“ tvrdí Jacob Burckhardt.⁸ Například státoprávní myšlení vynalezli Římané stejně jako ideu nadřazenosti mezinárodního řádu nebo vize věčného míru mezi lidmi. Antičtí křesťané k tomu přidali své učení: důstojnost jedince nezávisle na původu a stavu, odluka světské moci od duchovní jako konstanta státního a společenského života. Tok času většinu z toho tisíckrát změnil, takže jen málokdo rozeznává vlastní původ těchto idejí. To ovšem nic nemění na jejich působivosti.

Kdo se přesto obává, že se bude muset účastnit vyvolávání duchů, bude nucen při četbě následujících stránek pečlivě rozlišovat mezi tím, co antika kdysi znamenala pro evropské dějiny a co je dnes už ztracené, a tím, co se z ní může v současnosti ještě stát živoucí skutečností. To první charakterizuje zvláštnost evropských dějin a provokuje skličující otázku, jakou cenu musela Evropa zaplatit za to, že se emancipovala od svých antických vzorů. To druhé může vyvolat hledání orientace a cest vedoucích do budoucnosti. Obojí se možná sloučí v povědomí jednoty, vazby a soudržnosti. Zkrátka a dobře jde o to rozeznít strunu, která umlká, když pátravý pohled padne na neevropské kultury.

Duchovní substance se může také ztratit tehdy, když se příliš lehkomyslně osekají její kořeny. Jednou přetřžené nitě lze navázat jen velmi stěží. A už vůbec to nejde u tak komplikovaných spojení, která se vytvořila během dějin dlouhých dva tisíce let. Nicméně pořád ještě stojí Kapitol, kdysi symbol neporazitelnosti impéria. V roce 387 př. n. l., kdy

na něj galští válečníci za tiché noci šplhali, probudily posvátné husy městské bohyně Junony křikem a tlukotem křídel strážce, kteří pak svrhli barbary dolů. O mnoho staletí později sděluje jedna středověká legenda, že na Kapitolu se tyčila socha bohyně Romy a obklopovaly ji další, které ztělesňovaly všechny porobené národy a měly kolem krku zavěšený zvonec: Ten se prý rozezněl, jakmile se někdo opovážil povstat, aby byl vždy a v pravý čas varován senát i římský lid.

ČÁST II.

Jednota Středomoří a střední Evropy

Cíl: mír na zemi

Desetiletí štěstí

„Změřili jste zemi, překlenuli řeky mosty, prorazili silnice horami, za-
bydlili jste pouště a vše zušlechtili řádem a výchovou. Vzájemným pro-
pojením národů světa jste z nich stvořili jednu rodinu.“ Těmito slovy
přivítal na jaře roku 143 př. n. l. řecký řečník Publius Aelius Aristeidés
v Římě císaře a jeho družinu. Naslouchali objednané oslavné řeči na
hlavní město zeměkoule a byli svátečně naladěni, neboť se psal 21. du-
ben, den zrodu Říma, kdy se vždy ve slavnostních projevech velebily
slavné činy tohoto města způsobem přiměřeným jeho historické veli-
kosti. Nakonec všichni dojatě vyslechli modlitbu Řeka, který pocházel
z Malé Asie a patřil k nejproslulejším osobnostem své doby: „Modlíme
se ke všem bohům: Necht' milostivě zajistí, aby se věčně dařilo této říši
a tomuto městu a aby nezanikly dřív, než bude plout žhavé železo po
moři a nikdy už na jaře nevyraší nové listy.“⁹

Jen málokdo zřejmě odpověděl na tuto řeč nadávkou, stěží se někdo
opovážil namítnout, že toto příčinlivě zaklínané požehnání má svou
cenu, kterou mnozí platili a každý znal. „Majetek a statky se mění ve vá-
lečnou daň, roční výtěžek z polí v obilní dávku, naše těla a naše ruce
jsou rozdírány stavbou cest v lesích a bažinách, a to ještě pod ranami
a nadávkami.“ Takto výřečně se odvážil protestovat barbar z daleké
Británie, protože mu nepropůjčil hlas a pero nikdo menší než římský
historik Tacitus (55–120 n. l.).¹⁰ Nikdo ho nevyslyšel, ba ani nepokrčil
rameny. Neboť tak tomu bylo přece odnepaměti, vždyť když se kácí les,
létají třísky, a ať už poroučel kdokoli kdykoli komukoli, vždy hleděl zu-
žítkovat své vítězství. V jednom ale tito noví římsští páni přistupovali ke
svému dílu důkladněji než všichni jejich předchůdci: Když skončila
válka, stvořili z potu a krve svých poddaných opravdu nový svět, který
znamenal pro většinu víc než onen ztracený. Tento nový svět totiž skýtal

elitám dosud netušené možnosti osvědčit se a proslavit a daroval všem to, co znali jen z pověstí líčících dávno zapomenutý zlatý věk: mír.

Dokonce i křesťané, ačkoli jim římské úřady vyhrožovaly smrtí jako zločincům, se přidávali k všeobecnému jáсотu nad požehnáním římského míru, který provázel narození jejich Spasitele a měl navždy určovat jejich soud o císaři Augustovi: „Stalo se v oněch dnech, že vyšlo nařízení od císaře Augusta,“ začíná Lukáš své evangelium o příchodu Božího syna na zem a anděl, který sestoupil z nebe a zjevil se pastýřům, velebí „pokoj na zemi mezi lidmi“. ¹¹ Nebylo tedy těžké kráčet ve stopách misionářů a objevovat od pobřeží Atlantiku až k syrským pouštím říši, jež vykonala cosi dosud neslýchaného: „Pověstné pouště ustoupily usměvavým kulturám,“ pochvaluje si kolem roku 200 n. l. v Kartágu jindy tak nesmiřitelný teolog Tertullianus a popisuje přesně, nač hleděl pln obdivu i se svými pronásledovanými souvěrci: „Obilná pole vytlačila lesy, stáda pak divokou zvěř. Písečné pouště byly osázeny rostlinami, skály proraženy, bažiny vysušeny. Je už tolik měst, kolik nebylo kdysi ani chýší. Všude se obdělává půda, usazují se lidé, vládne pořádek, život.“ ¹²

Není tedy divu, že každý doufal – ne, byl si jist – že říše, kterou bohové tak očividně vyznamenali a která se táhla od východu k západu, unikne pohromám času, protože je stvořena navěky. „Těmto (Římanům) ni světových ni časových hranic nemíním klásti, bez konce dal jsem jim moc...“, sliboval Jupiter láskyplně své dceři Venuši, pramáteři císařského rodu Iuliů už dávno před založením Říma. ¹³ Také za to, aby se splnilo toto prorocství, se modlili křesťané, neboť i oni byli pevně přesvědčeni o tom, že čas vyměřený lidem do příjezdu jezdců Apokalypsy skončí s vládou Římanů: „Máme i jinou, větší potřebu modliti se za císaře,“ ujišťoval Tertullianus svůj římský protějšek. „Víme, že nesmírnou katastrofu, jež hrozí zeměkruhu, jež přivodí konec světa a strašlivé utrpení, lze zadržovati pouze po dobu trvání římské říše. Jelikož toto nechceme zažítí a prosíme o odklad, přispíváme tím k dalšímu bytí Říma.“ ¹⁴

Byla to pokojná desetiletí, v nichž zrály a šířily se takové myšlenky. Jen díky nim mohli lidé doufat, že pod ochranou římských zbraní dospěli ke konečnému šťastnému bodu veškerých dějin. Ze zorného pole obyvatel Itálie a středomořských provincií postupně mizela realita války, kterou v letech zanikající republiky znal každý a kterou bolestně trpělo mnoho lidí. Legie vybudovaly silně opevněné tábory na neuralgických bodech říšské hranice a opouštěly je pouze při příležitostných výpadech na nepřátelské území. Boje a vítězství, porážky a umírání, to

vše se ocitlo na okraji veřejného vědomí ve vnitrozemí impéria obepínajícího svět.

Monarcha jako strážce míru

V centru státní a společenské moci stál monarcha. Zaručoval poddaným, že naleznou spravedlnost u soudců a zachovají si všechny sociální jistoty. Především ale působil jako strážce „nesmírného majestátu římského míru“.¹⁵ V této myšlence vrcholily všechny naděje, jež měl císař splnit utiskovanému světu. Sliboval poraženým, že zmírní jejich zármutek nad ztracenou svobodou, a zvěstoval římským občanům radostné poselství, že byla opět nastolena jejich svornost. Ta zahrnovala celé spektrum vnitřního míru: shodu se senátem, ukáznění vojska, ochranu před převratem, vyvlastněním a politickým terorem.

Oltář postavený v Římě zbožnělému Míru hlásal toto evangelium se vši žádoucí průzračností. „Když jsem se vrátil z Hispánie a Galie po šťastném uspořádání těchto provincií do Říma,“ líčí Augustus (63 př. n. l. až 14 n. l.) bližší okolnosti této události, „usnesl se senát u příležitosti mého návratu zasvětit oltář Míru na Martově poli, na němž měli úředníci, kněží a vestálky přinášet každoročně oběti.“¹⁶ Na východní straně obětiště dokončeného v roce 9 př. n. l. sedí od té doby naproti sobě bohyně Roma, ochránkyně města, a zbožnělý Mír – ztělesněný bohyně setby a úrody Tellurou neboli Ceres. První trůn na hromadě zbraní a hovoří o vítězstvích, na nichž byl založen mír, druhá, obklopená symboly plodnosti, zvěstuje požehnání míru a především obecné štěstí navráťivšího se zlatého věku. Doboví básníci, jimž dodala křídla císařská blahovůle, se opájeli touto myšlenkou, jež slibovala naplnění lidského snu, návratu do ráje. „Tamhle je, tam,“ jása Aeneův otec Anchisés u dvorního Augustova básníka Vergilia, když jeho pohled padne v podsvětí na posledního v dlouhé řadě budoucích římských hrdinů, „ten slíbený muž, jak často jsi slychal, Caesar to Augustus sám, syn Božského, kterýžto znova v Latii zlatý věk nám zavede, v jehožto nivách Saturnus kdysi byl králem.“¹⁷ Vergiliův současník Horatius zahalil do podoby kultovního zpěvu to, co hýbalo dobou a co Augustus chtěl vidět jako básnickou hyperbolu svých politických cílů: učinit přítrž mravnímu úpadku, nesvornosti a občanské válce, rozšířit mír po celém impériu až k hranicím země a sakrálně zveličit vládce, kterému za to všechno poddaní vděčili:

Neboť bezpečně již za pluhem kráčí byk,
žehná úrodu niv Ceres a blahý Zdar,
plavci spěchají v dál po moři pokojném,
věrností chrání se poctivost...¹⁸

Básníci a sochaři vytvořili obecně uctívané ikony moci Říma. Ideali-
zovali nového univerzálního vládce, který přinášel jako spasitel světu
mír, když zacelil krátery vyhloubené občanskou válkou a založil věč-
nou světovládu.

Oplátkou za to požadoval něco, co bylo mnohem efektivnější než
slepá poslušnost: lásku a náklonnost. „Darujte míru a hlavnímu městu
Římu, na které máme my vítězové i vy poražení stejné právo, svá srdce
a svou úctu,“ volal o několik desetiletí po Augustovi na povstalecké gal-
ské Trevery římský vojevůdce Cerialis – jako kdyby impérium a povinné
daně prospívaly všem stejnou měrou. Zachování míru, tak zní odůvod-
nění tohoto přístupu, si vynucuje a ospravedlňuje to, co žádá Řím,
neboť chránit někoho před nepřáteli nelze bez vojáků, ti nemohou žít
bez žoldu a peníze se nedají získat jinak než daněmi. Komu to není
stále ještě jasné, necht' nahlédne do poučné historie, před jejíž soudnou
stolicí byly kdysi váženy rovněž skutky Říma: „Neboť kdyby byli vyhnáni
Římané, a tomu kéž bohové zabrání, co jiného by nastalo než války
všech národů mezi sebou? Štěstím a ukázněným řádem trvajícím osm
set let se upevnilo toto státní ústrojí, které nelze podvrátit bez záhuby
podvratitelů.“¹⁹ Je to jedinkrát, kdy Tacitus, který vkládá tato slova do
úst jednomu vojevůdci a válečnému hrdinovi, hájí impérium. „Nepra-
vosti budou, dokud budou lidé,“ utěšuje ty, kteří mají důvod si stěžovat
na svévoli a útlak; nepravosti však přejdou a převáží to dobré.

Pravdivost těchto vět se ukázala, když ve 3. století hájily další bytí im-
péria s neústupnou zatvzeleností právě pohraniční provincie. Nejpozději
nyní, tváří v tvář barbarskému ohrožení, už nepadala na váhu prodělaná
utrpení – i když nebyla nikdy zapomenuta: „Trofeje se vrší jedna na dru-
hou, druží se k sobě jeden triumf za druhým a ještě teplá krev ulpívající
na zbraních je splachována další. Vítězství se nepočítají podle množství
mrtvých a kořisti, nýbrž podle dobytých království a porobených ná-
rodů, podle ostrovů a pevnin, jež byly připojeny k velké říši.“²⁰ To vše
ale byla už jen historie v době, kdy se Řím kymácel a hrozilo nebezpečí,
že se Cerialidova prorocká slova stanou skutečností.

Cesta: teror, násilí a hledání porozumění

Republika a zákony války a dobývání

Římané pocítili teprve přibližně tři sta let po založení republiky, počátkem 5. století před n. l., potřebu zkoumat minulost. Nevěděli nic o svých předcích, ale hledání vzorů a radost z fabulace, které jako mnoho jiných věcí převzali od Řeků, jim pomohly rozehnat mlžný závoj halící jejich rané dějiny. Vystupovali v nich bohové a lidé, kteří cílevědomě rozšiřovali římské panství a válčili za lepší svět. Jedním z nich byl Marcus Curtius, mladík, který se vyznamenal ve válce. Stal se hrdinou, když se na foru rozevřela země a věštcí tvrdili, že Řím, pokud chce, aby jeho stát trval věčně, musí pohřbít v trhlině to, čeho má nejvíc. „Zbraně a statečnost (*arma virtusque*),“ křikl prý Curtius na váhavé spoluobčany, pomodlil se k nebi a vrhl se jako oběť i s koněm a zbraněmi do jámy, která se nad ním zavřela, zatímco dav na něj házel obětiny a ovoce.²¹

Vůli boží a vlastním válečnickým ctnostem, tak hovořily tato a tucty podobných legend, vděčí Řím za světovládu. Výjevy z dějin Říma připomínají prohlídku muzea, v jehož prostorách jsou láskyplně rozvětšeny podobizny mužů a žen, jejichž udatnost a obětavost ztělesňují velikost a důstojenství římského národa (*populus Romanus*). „Přeji si,“ zapřísahal Titus Livius, kustod tohoto muzea a autor římských dějin ve sto čtyřiceti dvou knihách, své čtenáře, „ať každý čtenář obrátí pozornost spíše k tomu, jaké tu byly mravy, kterými hrdiny a jakými charakterovými vlastnostmi byla naše politická moc vytvořena a rozšířena.“²² O to všechno se zasloužili muži ve zbrani a jejich válečnické ctnosti a byli to válečníci, kdo řídil osudy Říma od prvního dne jeho dějin. Také Dionysios z Halikarnassu – rovněž v Augustově době – se domníval, že Řím si začal podmaňovat sousední národy, jakkoli byly početné a bojovné, od prvního dne, hned po svém založení.²³ Řecký dějepisec si

nemusel tuto verzi počátků města na Tiberu vymýšlet – bylo to tamní oficiální učení.

Byla to vskutku dlouhá, krvavá cesta, po níž Římané došli ke světovládě. Ačkoli šlo o městský stát jako mnoho dalších a zpočátku ho sužovaly stejné sociální konflikty jako řecká města, ubíraly se jeho dějiny jiným směrem, staly se do značné míry dějinami vítězných imperiálních tažení a nakonec vytvořily světovou říši opírající se o souhlas drtivé většiny poddaných.

Na počátku bylo dobytí Itálie. Expanze na tomto území začala v druhé polovině 4. století př. n. l. válkami proti Samnitům a skončila o sto let později, kdy si Římané podmanili keltské kmeny v horní Itálii. V těchto desetiletích si Řím vytvořil mocenské nástroje, jimiž si podrobil Itálii a které současně měly určit budoucnost světové říše: Poražená města získávala status poddanského města (*municipium*), což znamenalo, že jeho obyvatelé se stali římskými občany, ale vnitřní záležitosti si spravovali sami; jiná města si Římané zavázali navěky „spojeneckou smlouvou“ a stávali se z nich *socii*. Na všech strategicky důležitých místech anektovaného území vyrůstaly vojenské pevnosti (*coloniae*), které zajišťovaly samy sebe a současně se staraly o zachování římského panství ve svém okolí. Tento politický řád uvolnil cestu, po níž se Itálie ubírala generací za generací, dokud se z ní nestala země sjednocená latinskou řečí a kulturou, jak se od té doby říká. Tento vývoj současně změnil mocenské poměry ve Středozeří: Aniž si toho východní řecké velmoci pořádně všimly, vzniklo na Západě nové mocenské centrum, jehož vojenská síla si hledala sobě rovné a jehož elity byly připraveny přijmout jakoukoli výzvu.

První, kdo se o tom mohl přesvědčit, byli Kartaginci. Po dvou dlouhých válkách (264–241 a 218–201 př. n. l.) donutili Řím, aby si přivlastnil rozsáhlá sicilská a hispánská území mimo Itálii a udělal z nich poddanské oblasti (*provinciae*). Vojenskou svrchovanost Říma v nich ztělesňoval místodržitel, ujímal se role nejvyššího soudce a vykonával všeobecný dohled nad místními poměry. Tím byl nastolen pořádek umožňující podřídit rozsáhlá území natrvalo římskému právu, aniž bylo nutné vzdávat se forem vládnutí vynalezených v Itálii. Také v provinciích zajišťovaly kolonie vojenskou bezpečnost, z tamních měst se stávala municipia a v barbarských západních zemích vyrůstaly nově založené obce (*civitates*), jež spravovaly území porobených kmenů a zaváděly středomořský způsob života.

O světovládě Říma se rozhodlo v prvních sedmi desetiletích 2. století př. n. l. V té době republika zprvu slavně zvítězila nad helénistickými králi Makedonie, Egypta, Malé Asie a Předního Orientu. Později začala vzrůstat agresivita římského senátu, který před sebou místo vděčně nahrbených hřbetů viděl stále nové bojovné protivníky. Nakonec tímto obdobím otřásla velmoc, která kolem sebe šířila zkázu ohněm a mečem, protože už se nedokázala vyrovnat se svými vladařskými úkoly a byla si jistá už jen mocí svých zbraní.

Tato ubohá politika měla jeden jediný důvod: Vzhledem k obrovskému rozsahu výbojů a zvláštnímu charakteru řeckého světa začali Římané pochybovat o tom, zda mohou využívat a natrvalo udržet svou kořist skromnými prostředky městského státu. Co vedlo k úspěchu v Itálii, znamenalo na řeckém Východě jen velmi málo, popř. neznamenal vůbec nic, neboť ve světě, jehož charakter určovala téměř výhradně města, se společenský a politický život po staletí řídil základním principem samosprávy. Řím se s tím musel naučit žít a současně si musel počínat tak, aby si dál zachoval nadvládu nad Řeky.

A Řím se učil. Neúnavně proklamoval řeckou svobodu, i když byla dávno tatam a proměnila se v útěšlivou milou vzpomínku. Zasahoval do vnitřních záležitostí řeckých měst pouze tehdy, když bylo v sázce další trvání vlastního panství. Přátelil se s místními elitami a chránil jejich majetek a vedoucí úlohu před otevřenými vzpourami nebo plíživým úpadkem. Římané si nakonec podmanili kulturu poražených v takovém rozsahu, jaký světové dějiny už nikdy poté neměly zaznamenat: Porobené Řecko okouzluje svými uměními hrubého vítěze, jak připustil Horatius.²⁴ Nikomu nepřipadlo toto doznání nemístné, odpovídalo přece vlastní vůli a navíc bylo nesmírně užitečné: Zprvč pouze na souhlasu etablovaných elit v řeckých městech totiž záviselo, do jaké míry se podaří vytěžit maximum z místní ekonomiky při minimální přítomnosti vítězů. Zadruhé v tom také zčásti kořenilo sebechápání římské senátní aristokracie, která v sobě nespatořovala zástupce hordy barbarských dobyvatelů (nebo nechtěla být za ně považována), nýbrž se ucházela o své místo v tradici a hodnotových měřítcích řecké historie a kultury. Řím tak vstřebal řeckou civilizaci, aniž to uškodilo jeho pocitu nadřazenosti.

Tím se otevřela cesta k porozumění – jakkoli byla namáhavá vzhledem k teroru a vykořisťování, jichž se účastnili mnozí Římané v míře víc

než vrchovaté: od stále početnějšího zástupu vojáků lačnicích po žoldu a kořisti přes hamižné výběřčí daní, které nedokázal krotit už ani senát, nenasytné lichváře, zadlužené místodržící, úředníky, senátory až po mocichtivé vojevůdce – většinou lapky bez kouska morálky a cti v těle. Souhlas s Římem však vzrůstal vzdor temným stínům, jež vrhaly tyto excesy na století, které uplynulo mezi vypálením a zbořením Korintu v roce 146 a Augustovým vyhlášením nové vládní politiky v roce 27 před n. l. Truchlivý stesk po ztracené svobodě vystřídal nejprve poddání se nezměnitelnému a po něm následovalo poznání, že Řím nevděčí za svá vítězství jen štěstí nebo náhodě, nýbrž zřejmě přece jen své politické a morální převaze,²⁵ a nakonec se zformoval nový vnitřní pocit, že existuje široké pole seberealizace uvnitř impéria. Nic z toho by se ale nebylo stalo, kdyby Řím nenašel v monarchii instituci, jež byla ochotna a schopna učinit z provincií, v nichž se vítěz obohacoval dle libosti a pomocí násilí, části říše, v nichž se mohl podílet na moci a blahobytu v zásadě každý. K tomu bylo nutné skoncovat se svévolí senátní aristokracie oslavovanou jako svoboda, avšak žádný nový systém vlády nevznikl: Rozdělení poraženého světa na provincie se osvědčilo i v deseti letech, v nichž se vymkl z kloubů vnitřní řád Říma.

Monarchie jako univerzální zakladatel řádu

Republika vytvořila světovou říši, ale nedokázala jí trvale vládnout. Nenašla žádný prostředek proti občanským válkám, které spolu sváděli velcí vojevůdci v boji o moc. Teprve když republika ztratila svou sílu, nadešel čas oprostít veškeré rozhodování o zahraniční a vnitřní politice říše od provázanosti státu s bojem aristokracie o moc a čest. Nadešla hodina zrodu monarchie.

Jejím tvůrcem se stal Octavianus neboli Augustus, císař, který přijal toto čestné jméno v roce 27 př. n. l. Když v roce 31 př. n. l. porazil v bitvě u západoreckého Aktia posledního soka v boji o moc, Antonia, bylo na něm, aby sladil svůj osobní mocenský nárok s potřebami světové říše a požadavky římské tradice. Obojí vyžadovalo nové uspořádání vládní moci. Život státu ovládala dvě mocenská centra: senát a magistratura. Obě instituce řídily výlučně a žárlivě aristokratické rodiny, takže každé nové uspořádání muselo buď zničit, nebo respektovat jejich sociální

moc a politickou zkušenost. Augustus si vybral druhou možnost a přiklonil se tak k názoru, že světové říši nelze vládnout bez vysoce postavených aristokratických rodů. To zase vyžadovalo kompromis, který halil tvrdou realitu samovlády do milosrdného pláštíku sdílené moci. Protože senátoři si ošklivili monarchy a služebný vztah stejnou měrou – byť by obojí bylo v sebezastřenější podobě – musela stará republika žít dál ve své vnější podobě. A moc nového vládce – zvláště pak nad vojskem a nejdůležitějšími provinciemi – se formálně omezovala na úřední pravomoci magistrátů (*tribunicia potestas, imperium proconsulare*) svěřené jim senátem a lidem a byla podřízena právním normám.

O udržení tohoto nového právního řádu rozhodoval souhlas rozvráceného a nyní opět sceleného světa. A schvalovala ho většina občanů a ze všech sociálních vrstev: Byli tu vojáci, kteří vděčili svému císařskému ochránci za čest a jmění, potom obyvatelé hlavního města, kteří s otevřenou náručí přijímali chléb a hry, dále občané italských venkovských obcí, kteří uvítali s jásotem konec občanských válek, a nakonec lidé v provinciích, kteří ctili univerzálního vládce jako zachránce a spasitele, jehož smířlivé panování je chránilo před zvůli republikánských hodnostářů. Ti všichni mu nepokrytě vzdávali božské pocty, a dokonce i v Římě, který odmítal jakémukoli smrtelníkovi zasvětit chrám nebo kult, byla kulticky uctívána nadlidská síla, již monarcha údajně disponoval.

Augustův výtvar přetrvál jako forma a idea vládnutí téměř tři staletí a stal se kmotrem všech pozdějších pojetí monarchie v Evropě. Zakymácel se, když hranice impéria prolomily vpády severních germánských kmenů, a tísněn válkami a uzurpacemi změnil se nejprve ve vojenskou despotii a pak v monarchii z milosti Boží. Její zakladatel Konstantin uzavřel spojenectví s křesťany a zavázal si tak Boha a jeho přívržence, kteří měli napomoct zrodu nové doby. To byl poslední velký počín Římanů. Svědčí o něm od té doby jejich říše a délka jejího trvání; bylo to panství, jež vstřebalo řeckou civilizaci a tím prospělo Evropě, systém vlády, který nutil své elity dávat vždy impériu, co si žádalo, a který projevil zvláštní učenlivost, když po dlouhém odporu našel cestu, jak uznat víru v ukřižovaného boha za státní náboženství a umožnit jeho stoupencům, aby se podíleli na moci.

Cesta do střední Evropy

Platón se ve 4. století př. n. l. podívoval, „že my Řekové sídlíme kolem moře jako mravenci nebo žáby kolem močálu.“²⁶ U toho nemělo zůstat. Za Caesara a Augusta si Řím podmanil rozsáhlá území ve střední Evropě, podrobil je římskému právu a otevřel násilně středomořské civilizaci. Antický svět od té doby tak jako předtím kvetl na středomořských pobřežích, ale těžiště jeho vojenské moci se přemístilo daleko na sever. Jako první se do těchto končin vydal Caesar, když v roce 58 př. n. l. vytáhl po Via Flaminia do Galie, aby udeřil na tamní národy a zaskvěl se vítězstvím a dobýváním. Jeho polní tažení trvalo osm let a notně změnilo mapu říše: Od té doby tvořily severozápadní hranici Říma Atlantský oceán, Severní moře a Rýn. Ze všech diktátorových skutků měl tento nejrozsáhlejší následky. Zaměřil pozornost jeho adoptivního syna Augusta na vnitrozemí Hispánie, Alpy, Balkán a prostor osídlený Germány.

Všechna tato území se stala cílem třicetileté výbojné války. Nic nebylo ponecháno náhodě, neboť Augustus „o bitvě nebo válce tvrdíval, že se nemá podnikat, leda když se naděje na zisk ukazuje silnější nežli obava ze ztráty“; ti, kteří se tím neřídí „se podobají rybářům, kteří chytají ryby na zlatý háček, jehož utrhnutím vzniká škoda nenahraditelná žádným úlovkem.“²⁷ Vzdor vší obezřelosti se háček utrl – třebaže až po řadě drtivých vítězství a triumfů. Když se v roce 6 n. l. zdálo, že nazrál čas pro porobení Germánie až po Labe, a Řím se chystal pečlivě připravenými kleštěmi rýnských a ilyrských legií zatnout tipec markomanskému králi Marbodovi v Čechách, opustili římského válečného orla bohové. Povstání v balkánských provinciích Dalmácii a Panonii donutilo Římany přerušit ofenzivu v Čechách a uzavřít s Markomany mír. V Germánii rozdrtily v roce 9 n. l. vzbouřené auxiliární kohorty, které se spojily s povstaleckými kmeny, tři legie, jimž velel nešťastný Quinctilius Varus, a prorazily až k Rýnu. Jejich vůdce, Cherusk Arminius, předtím vyznamenávaný důstojník římského vojska, se ujal vedení války, jíž se zakrátko zúčastnila většina germánských kmenů. Když došla zpráva o katastrofě do Říma, byly v hlavním městě rozmístěny vojenské stráže, aby v zárodku udusily nepokoje, a otřesený Augustus začal organizovat obranu Itálie, v níž nebyly žádné bojeschopné sbory.

Brzy se ukázalo, že strach ze zhroucení rýnské fronty byl přehnaný. Císař si nechal na znamení smutku narůst vlasy a vousy a postil se ve

výroční den záhuby svých legií. Nicméně neztrácel odvalu. I přes tento úder dosáhl hodně. „Rozšířil jsem hranice všech provincií lidu římského, s nimiž sousedily kmeny nepodléhající naší svrchovanosti,“ oznamuje vládce hrdě v úvodu vojenské části své „zprávy o činech“ a čím víc se čtenář noří do následně vylíčených podrobností válečného dění, tím zřetelněji mu vystupuje před očima vládce světa. Impériu náležela ve skutečnosti obrovská území ve střední Evropě a jeho ráz se změnil, přestalo být světovou říší soustředěnou kolem Středozevního moře. Jeho vojenské těžiště mělo následujících téměř pět set let ležet na Rýně a Dunaji a císaři usilovali o nastolení politického řádu v tamních pohraničních provinciích.

V těch nebyly známy formy městského života a jejich překonaný společenský a politický řád nebyl vhodný k tomu, aby bylo možné řádně vykonávat římskou správu. Proto se římská politika soustředila na vojenské zabezpečení dobytých území, bořila tamní formy organizace a opatrně začala navykat podmaněné národy na městský život. Vzhledem k tomuto obrovskému úkolu, jak líčí Tacitus, bylo přáním staříckého Augusta, aby Řím upustil od dalších výbojných válek. Jeho následníci ho neuposlechli, ale dodržovali míru. Středomořská kultura se tak převalila přes Alpy a vybudovala tam opěrný bod, který potřebovala ke svému maximálnímu rozvoji: město. Za jeho zdmi nebyl slyšet hněvivý řev povstaleckých panonských kmenů, jejichž vůdce sice na kolenou, ale se vzpřímenou hlavou na vítězovu otázku, proč sáhli po zbrani, odpověděl: „Vy sami na tom nesete vinu, protože jste ke svým stádům neposlali hlídat psy ani pastýře, ale vlky!“²⁸

Trvání: impérium a věčnost

Po všech vítězstvích ovládal Řím světovou říši sahající od Atlantiku až k Eufratu, od Alp až po Saharu. Podle stávajících forem života se dělila na čtyři části:

- Itálii jako zem privilegovaných pánů,
- řecký Východ s městskými státy existujícími už celá staletí,
- západní provincie v Africe, Hispánii a jižní Francii, kde Řekové a Foiničané založili města pouze při pobřeží,
- severní provincie osídlené barbary (Galie, části Británie, střední Evropa až po dunajskou pánev).

Nadvláda nad kulturně velmi odlišnými národy mohla trvat v tomto rozsahu pouze v případě, že tyto podmaněné národy dříve nebo později projevily ochotu spatřovat svou budoucnost v římské říši a považovat se za Římany, neboť z hlediska vojenské techniky neměli vítězové nad poraženými žádnou převahu. Ani římské zbraně, ani lodě nebyly lepší než řecké, germánské nebo parthské. Moc Říma se tedy musela zakládat hlavně na jeho politické nadřazenosti, na schopnosti uzavírat spojení a organizovat vládu tak, aby odpor ztrácel jakýkoli smysl, zatímco souhlas se vyplácel.

Římané to věděli a stále znovu tvrdili, že po zabíjení a ničení nastolili mír a pořádek a umožnili poraženým žít v novém, lepším světě. Jen uvnitř hranic říše postupuje klučení lesů, kultivuje se půda a zušlechťuje pěstba, jen tam vznikají města, mosty a ulice, jen říše zná rozsáhlou právní jistotu, jen ona zajišťuje volnou výměnu statků a názorů. Řecký geograf a světaznalý muž Strabón (63 př. n. l. – 19 n. l.), který za Augustovy vlády procestoval Středomoří od Arménie až po Sardinii a stal se přesvědčeným zastáncem římské světovlády, upozornil své čtenáře na osud Lusitánie: Třebaže oplývala obilím, dobyt看kem a ušlechtilými kovy,

tamní kmeny odnepaměti ničily své zdroje válkami a loupežemi; teprve když je Řím násilím přiměl, aby se usadily, a do země přišli italští kolonisté, Lusitánie zbohatla, rozkvetla a zcivilizovala se.²⁹ A vskutku: v zemích západní a střední Evropy Řím nerozrážel ohněm a mečem brány ráje, nýbrž pronikal do prostorů, v nichž životy lidí odjakživa určovaly války, útlak a hlad. Tam se nebojovalo o ztrátu či zachování svobody, tam šlo vždy o to, kdo si koho podrobí.

Mír končil na hranicích, neboť římské zbraně měly ještě dlouho sloužit imperiálnímu snu o světovládě za horizontem. Kdo se podíval na ty, kteří ještě vzdorovali, viděl jen politováníhodné barbary a cizáky: „Mnohé osud ušetří, aby je potrestal,“ napsal římský učenec a důstojník Plinius Starší při pohledu na fríské Chauky. Zúčastnil se v roce 47 n. l. polního tažení do jejich země, hleděl nechápavě na jejich ubohé životní podmínky v nezalesněných marších a bědoval: „A tyhle kmeny se domnívají, že se dostanou do otroctví, když nad nimi dnes římský národ zvítězí.“³⁰

Po dvě dlouhá staletí zachovávali bohové míru Římanům svou přízeň, po dvě staletí se nenašel žádný protivník, který by byl schopen vážně ohrozit hranice říše, nebo dokonce samu její existenci, neboť poté, co Augustus dobyl střední Evropu, vládl na územích sousedících s impériem klid. Pokud byla vůbec obydlená, místní kmeny nebyly soudržné a neusilovaly o změnu. Africké provincie čelily pouštním kočovníkům, ovšem jejich výpady a klimatem podmíněné kočovné výpravy se dařilo snadno odrážet už na hranicích. Západní a severní provincie sousedily s vodními pustinami Atlantiku nebo oblastmi neprostupných lesů a stepí. Ty byly řídké osídlené a žila v nich kmenová společenství utápějící se ve vzájemných šarvátkách a neschopná trvale se politicky organizovat. Bažiny a pralesy tam pohřbily veškerou kulturu. Na východě se rozkládal roztržitý svět asijských království a knížectví, jež neměla sílu na to, aby se spojila a provozovala společnou politiku.

Podobnou konstelaci okolního světa poskytly dějiny opět až novověkým kolonizátorům na americkém a (částečně) africkém kontinentě. Stejně jako v antice, také v tomto případě to byl předpoklad trvalosti imperiálního panství. Tato trvalost ale současně vyžadovala souhlas podmaněných, mohla se zakládat pouze na názoru, že říši „nelze podvrátit bez záhuby podvratitelů“.³¹ Jak velmi dostál Řím tomuto požadavku, dosvědčuje Aurelius Augustinus (sv. Augustin): Také on považoval

vyplenění Říma Vizigóty v roce 410 n. l. za bezpříkladnou katastrofu, ale nemohl a ani nechtěl uvěřit v neodvratnost zániku jedinečného světového řádu, ačkoli jako křesťan musel vědět, že smrtelné je vše, co člověk stvoří. Byl však upřímný ke svým posluchačům, které musel jako biskup utěšit, aniž je ovšem obelhával: „Neztrácejte odvahu, bratři, každé království na zemi má svůj konec. Bůh ví, zda toto je konec. Možná ještě nenastal. Z nějakého důvodu – říkejme tomu slabost nebo slitování či pouze ubohost – všichni doufáme, že ještě není všemu konec.“³²

ČÁST III.

Svoboda a vláda, město a impérium

Zájem vítěze a pravidla imperiální vlády

Úřednická vláda císaře a jeho místodržitelů

Řím vládl své říši pomocí meče, místodržitelů, jimž byla vložena do rukou veškerá vojenská a civilní moc, a pomocí patronátů velkých rodin, které se v říšských městech a provinciích staraly o blaho poddaných a vyžadovaly za to vážnost a úctu. Všechny tyto formy výkonné moci kontroloval císař buď jako nejvyšší vojenský velitel, nebo prostřednictvím své sociální a politické moci.

První zákon, který římský vládce vydal pro své poddané, požadoval dodržování klidu a pořádku. Předával se guvernérům, když se vypravovali na cestu do svých provincií, a byl prostě a jednoduše závazný pro každého úředníka: Měl zajistit, aby v provincii vládl klid (*ut pacata atque quieta provincia sit quam regit*).³³ Komu se nepodařilo zajistit v provincii klid a mír, tomu hrozil konec kariéry nebo něco ještě horšího. O tom, po jak tenkém ledě se pohyboval místodržitel při plnění císařského rozkazu, svědčí osud Piláta Pontského.³⁴

Ten se v letech 26–36 n. l. coby místodržitel v Judeji (*praefectus Iudaeae*) poctivě snažil postupně nastolit v ještě mladé provincii poměry, které byly v jiných provinciích dávno běžné. Kvůli původu a postavení stál v římské hierarchii poměrně nízko: Pocházel z jezdeckého stavu a stejně jako většina jemu rovných se vypracoval ve vojsku; zásluhy, které si v armádě vydobyl, ovšem patrně neunikly pozornosti Říma, takže ho císař Tiberius (vládl v letech 14–37 n. l.) vyslal do Jeruzaléma, kde od doby, kdy byla zřízena provincie Judea, vládli nenápadně, jako přízraky bez masa a krve, teprve čtyři místodržící. Ani jedno rozhodnutí nebylo snadné pro tohoto muže, jehož školou byl polní tábor. Aby totiž dosáhl svého cíle, byl Pilát stejně jako jeho předchůdci nucen spolupracovat do určité míry s židovským *synhedriem*, v jehož čele stál nejvyšší kněz. Kdo tuto nejvyšší radu přehlížel, musel velmi brzy čelit

odhodlané, ale zákonem ustanovené opozici; ta si dokázala zjednat slyšení na dvoře syrského místodržitele stejně hladce jako přímo v Římě – a hlavně ji poslouchali zbožní lidé v celé zemi.

Pilát se téměř denně přesvědčoval, co to dohromady znamená. Jeden z těchto dní, přesně 7. duben 30 n. l., ho učinil nesmrtelným. Časně ráno mu židovské úřady předvedly muže jménem Ježíš, který měl před svědky prohlásit, že by mohl vlastníma rukama zbořit chrám a ve třech dnech jej vystavět. Obvinění bylo závažné: Kromě rouhání prozrazoval neblahý výrok také vzpurnost, neboť zpochybňoval náboženský a státní pořádek Judeje uznaný Římem. Pilát, jemuž přináležela nejvyšší soudní pravomoc, udělal, co mu předepisoval římský procesní řád: Nechal povolát tlumočníka a zeptal se Ježíše (jak shodně líčí všichni evangelisté): „Ty jsi král Židů?“ A obviněný mu odpověděl: „Ty sám to říkáš.“ Pilát se zeptal podruhé – asi o osmdesát let později měl Plinius Mladší, v letech 111–113 n. l. správce maloasijské provincie Bithynie, přednést žalobu křesťanům zatčeným v provincii Pontos dokonce třikrát –, ale odpovědi se mu nedostalo.³⁵ Nebylo o čem pochybovat: Obžalovaný přiznal svou vinu. Tím, že se opovážlivě prohlásil za krále, naplnil skutkovou podstatu velezrady a dopustil se zločinu urážky Veličenstva císaře (*crimen laesae maiestatis*). A doznání znamenalo, že je zbytečné, aby proces pokračoval. Prefekt mohl být se sebou spokojen. Osobně vedl líčení a tím zdůraznil svou nezávislost na židovských úřadech. Současně mu ale onen Nazaretský poskytl vítanou příležitost veřejně demonstrovat shodu se *synhedriem*, navíc v době Pesachu, kdy do města proudily davy poutníků, a tak bylo jeho představení ještě působivější a přilákalo mnoho diváků. Pilát si zřejmě v duchu říkal, že jen málokdy se mu podařilo tak snadno spojit povinnou lojalitu vůči císaři a bezpečnosti impéria s požadavky židovské kněžské kasty jako v tomto případě.

Po jak tenkém ledě se správce země pohyboval, když musel vynést rozsudek, ukazují barvitá líčení procesu podaná evangelisty. Podle nich byl Pilát pevně přesvědčen o nevině obžalovaného Ježíše a vážně se pokoušel zachránit mu život; ztroskotal však na umíněnosti židovského davu popichovaného velekněžími, jehož tlaku nakonec podlehl. Protože to zní leckterému kritickému sluchu dost nepravděpodobně, uvádí jeden z apoštolů, Jan, jako motiv strach. Ten se zmocnil Piláta, když mu Židé připomněli svůj zákon a pohrozili, že si budou stěžovat

u císaře v Římě, pokud Ježíše osvobodí. Tento Janův dojem rozhodně nebyl vycucaný z prstu, apoštol jen přesně popsal, s čím musel počítat každý místodržitel. Také Pilát musel dodržovat určitá pravidla hry, jež se vytvořila dávno předtím, než se ocitl mezi mlýnskými kameny římské vládní moci a židovských úřadů. Tento muž v nejlepších letech a na počátku možná velké kariéry chtěl jistě v Římě zapůsobit svým rázným výkonem vlády; jako důstojník si však velmi dobře uvědomoval rizika přehnané horlivosti. Ta číhala všude tam, kde šlo o náboženskou nesnášenlivost, jež byla málokdy oddělitelná od choulostivých národnostních záležitostí. Vzdor všem těžkostem si Pilát počínal deset let správně. *Sub Tiberio quies*, „za císaře Tiberia byl klid“ – touto větou řekl Tacitus vše, co se dalo říct pamětihodného a chvályhodného o této odlehlé provincii a jejích místodržitelích.³⁶ Pilát by se býval mohl jako mnoho jiných zasloužilých mužů vrátit zpátky do Říma pln nejkrásnějších nadějí, nebýt jednoho falešného proroka. Ten se objevil v roce 36 n. l. v Samaří a kázal s obrovským úspěchem na posvátné hoře Garizim. Vyplašen zprávami o sročení ozbrojených Samařanů se Pilát odebral urychleně s jezdeckem a pěšáky na místo a rozehnal násilím všechny, kteří se tam nahrnuli ve zbožném vytržení, aby spatřili posvátné nádoby zakopané Mojžíšem na úpatí hory, neboť jeden naparující se podvodník sliboval, že jim je ukáže. Samařská obec, pobouřena tvrdým zákrokem a strachující se o své zvláštní náboženské postavení, si stěžovala u syrského legáta Lucia Vitellia; tento vlivný konzul, dlouhodobě úzce spojený s císařským domem a přítel Židů, odvelel Piláta do Říma: Měl se tam hájit před císařem a vyvrátit výtky, které byly vůči němu vzneseny. Rozkazu tak mocného muže se nedalo odporovat. Pilát se tedy vydal neprodleně, bez ohledu na počínající zimu na cestu, aby se po několikátýdenní strastiplné pouti při svém příjezdu do Říma dozvěděl, že císař Tiberius 16. března zemřel.

Od této chvíle mizí Pilát ze zorného pole historiků. Třebaže vládl Judeji poměrně dlouho, nebyl tak významný, aby si ho všimli vysoce postavení Římané. Není pravděpodobné, že by proti němu byl v Římě vůbec zahájen proces: Nový císař Caligula (zemř. 41 n. l.), který se o něco později, posedlý svým božstvím, údajně pokusil instalovat svou sochu v jeruzalémském chrámu, patrně nepovažoval za nutné obžalovávat muže, kterého vyslanci ze Samaří obvinili z krutosti. Je docela možné, že Pilát ne bez jisté škodolibosti přihlížel, jak se knučící

Vitellius odvolaný ze Sýrie plazí před Caligulou po podlaze a snaží se zachránit si život – v císařových očích selhal a nedokázal zajistit klid v provincii.

Druhý zákon římských vládců hovořil o povinnostech poddaných. Ty zahrnovaly daně, jejichž výše byla přesně stanovena, služby císaři, místodržícím a armádě, rekviziční břemena, ubytování a stravování vojsk a – ze všeho nejvíc – bezvýhradnou poslušnost kdykoli a kdekoli. „Svobody mají města tolik, kolik jim jí římské panstvo povolí,“ vystihl Plútarchos stručně to, co ještě zbylo ze staré velkoleposti, a dodal: „Víc by jí beztak možná neunesla.“ Plútarchos (46–120 n. l.) byl občanem boiótské Chairóneje a zůstal jím po celý život, ačkoli dosáhl v Římě vysokých úřadů a obrovské vážnosti a požíval také přízně císaře Traiana (Trajána, vládl v letech 98–117 n. l.). Ve svých populárně filozofických spisech o bohu a světě poučoval své žáky nemilosrdně o císařově všemocnosti a o služebné roli, jež příslušela všem, kteří se – stejně jako Plútarchos sám – ucházeli o městské úřady. O autonomii a svobodě nemluvil, o to víc však hovořil o vazalství a poslušnosti.

Nikdo nesměl mít nejmenší pochyby: „Říkej si denně,“ nabádá otcovsky jednoho městského úředníka příliš pyšného na svou novou hodnost, „že jsi poddaný. Jako takový vládneš městu, které podléhá prokonzulům a jejichž příkřívnutí je zákon. Chovej se tedy ve svém úřadu poněkud méně bojovně, nezapomínej na řečníšti, že nad tebou sedí prétor, nespolehej příliš hrdě na svůj věnec: Zdobí tutěž hlavu, nad níž vidíš římské střevíce!“ Proto by si měl podle Plútarcha každý nově zvolený úředník pečlivě nastudovat svou roli jako herec, který vystupuje na scéně zdánlivě samostatně, a přece musí dávat bedlivý pozor na římskou náповědu. Kdo tak nečiní, riskuje víc než jen nepřízeň publika: Čeká na něj katova sekera.³⁷

Většina se tomuto pojetí podrobila a jen blázni pomýšleli na ozbrojený odpor. Když přesto došlo k nepokojům, nevedla povstalice touha po svobodě, nýbrž hlad, zvýšení ceny chleba, nebo se spontánně a většinou bez pevného cíle bouřili jednotliví řemeslníci, protože se báli, že přijdou o své obchody. Tak tomu bylo třeba v Efezu, když apoštol Pavel brojil proti modloslužebníkům a svými kázáními na sebe přivolaal hněv střibrotepců, kteří se obávali, že ztratí odbyt pro amulety přinášející štěstí. Když se vzbouřenci srotili v městském amfiteátru a spolu s dalšími seběhnuvšími se lidmi zvedali výhrůžně pěsti, stačilo, aby městský

sekretář poukázal na děsivou odplatu Říma a všechny horké hlavy rychle vychladly a pokojně se odebraly do svých domovů.³⁸

Věc samu uložili v kanceláři místodržitele bez velkého pozdvižení ad acta. Právě v tomto úřadě se hodnostáři zaměřovali na dodržování klidu a pořádku, dbali na včasné odvádění daní, vykonávali ústřední a vyšší civilní soudní moc a snažili se pokud možno včas urovnávat jakékoli spory a sváry mezi jednotlivými městy. Všechno ostatní přenechávali městským orgánům a dovednosti starostů. Místodržiteli ostatně nic jiného nezbývalo. Bez početnějšího vojska a byrokratického aparátu byl v případě, že selhala městská samospráva, ztracen. Vystupoval spíš v roli smířčího soudce než vladaře: Urovnával pře, kdykoli se zdálo, že by mohly ohrozit Řím, a jinak zajišťoval autoritu městských úřadů a jejich nositelů, neboť vykonávali práci, k níž mu chyběla výzbroj. Víc od něj nikdo ani neočekával. Společenské problémy spadaly všechny do působnosti místní samosprávy a Řím zasahoval pouze v případech, v nichž se cítil být ohrožen. Tak třeba císař Tiberius sebral v Itálii dvě kohorty a poslal je, aby exemplárně potrestaly město Pollentia: Místní občané rozehnali pohřební průvod a upřeli rodině zesnulého zasloužilého centuriona část zděděného majetku. Jakmile vtáhlo vojsko do města, byli viníci, mezi nimi mnoho městských radních, poslání doživotně do vězení, neboť porušili jedno ze základních pravidel pokojného společenského soužití.³⁹

Povinnosti patronů

Vše se točí kolem jedné jediné myšlenky: Protože Řím nebyl schopen vládnout provinciím pomocí početné horlivé byrokracie, potřebovala úřední vláda císaře a místodržitelů pomoc odjinud. Tato pomoc přišla v podobě městské samosprávy a iniciativy vysoce postavených aristokratických rodů. Bylo to takřka samozřejmé, neboť už republika věděla za svou sílu v dobrém i zlém hrstce šlechtických dynastií, z nichž se celá staletí rekrutovali vysocí služebníci státu. Tyto rody se už v raných dobách expanze ujímaly poražených italských měst a kmenů a poskytovaly jim své patronáty jako dědičný závazek. Jak to fungovalo, ukázali Minuciové, když v roce 117 př. n. l. celé měsíce zlézali strmé svahy východně od Janova, nově tam vyměřovali pole a výsledek své snahy až

úzkostlivě přesně zaznamenali na bronzovou tabulku. Urovnali tím hraniční spory Janovanů se sousedy a smířili rozohněné kohouty, kteří byli ochotni servat se kvůli několika hroudám půdy.⁴⁰ V očích Říma mohlo být stěžní něco horšího než takový svár, neboť ničil to, co bylo nesmírně důležité pro stabilitu vlády a nač o mnoho desetiletí později přísahali také úřední kurátoři: způsobilost k městské samosprávě.

Samosprávě sloužilo vše, co patroni svým chráněncům povolili: poskytovali jim právní pomoc při procesech proti římským místodržícím a finančním úředníkům, hovořili u císařského dvora o problémech svých měst a vypomáhali měšťanům peněžitými dary a potravinami, podporovali je stavbami a hrami. Plútarchos tak mohl své varování ohledně převahy římského panstva doplnit druhou poučkou: „Státník musí tvář v tvář mocným zachovávat bezúhonnou pověst svou i své vlasti a musí mít pro bezpečnou oporu své správy za přítele jednoho z nejmocnějších a nejváženějších na dvoře. Římané v politice jsou vstřícní a je potěšitelné pro kohokoli, když obci prospívají plody přátelství s vrchností.“⁴¹

Jak prospěšné to bylo, se ukazovalo všude tam, kde patron pocítoval svou péči jako těžké břemeno, a přesto ji vykonával. Stalo se v roce 101 n. l., že před senát předstoupili vyslanci hispánské provincie Baetica a žádali, aby bylo zahájeno soudní líčení proti místodržícímu Caeciliu Classikovi, kterého vinili z vydírání. Za právního zástupce chtěli senátora Plinia, protože už je obhajoval častěji. Přátelé tohoto velmi zaměstnaného muže je odmítli, nemohli však zabránit tomu, aby ho senát nominoval – tedy pokud se vyslancům podaří ho přesvědčit. To se jim snadno podařilo, když svému patronu připomněli jeho předchozí služby. „Zdálo se mi nepatričné zanedbat právo na ochranu provinciálu,“ svěřil se přemluvený Plinius jednomu příteli. Že měl pravdu, se ukázalo, když senátoři jednoduše přivítali jeho souhlas: teprve v té chvíli se Plinius ocitl ve shodě s povinnostmi svého stavu. „Neboť třebaže jsou ti lidé velice zavázáni a odepřeš jim pouze jednu věc, pamatují si právě jen to, cos jim odepřel,“ povzdechl si nakonec ztrápeně.⁴²

Bylo to tak, sociální prestiž a vážnost jednotlivých senátorů a celého stavu závisela na tom, zda se ujímali takových úkonů. Kdo odmítl, upadl do společenského opovržení, neboť život ve městech chřadl, jestliže elity nepřispívaly na sociální potřeby občanů, jestliže se výstavba

nefinancovala také ze soukromé kapsy, jestliže velcí nepečovali o malé. Z právního hlediska byly tyto výkony dary, ve skutečnosti ale šlo o součást společenského konsensu, o vzájemnou smlouvu, neboť očekávané protislužby, především pak poddanost a loajalita, patřily k existenci měst stejně jako štědré dary urozeného panstva. Tyto dary byly tedy dobrovolné a povinné zároveň. Jen ten, kdo dával, měl nárok na oddané služebníky, jen ten, kdo sloužil císaři a říši, mohl se dočkat ocenění své velikosti v podobě rozmanitých poct a veřejných pomníků.

„Každé místo má svůj osud“: urbanizace západní a střední Evropy

Základy: síť měst

Kdo se považoval v Římě za významného, mluvil latinsky a řecky, neboť impérium mělo dvě tváře: římskou v Itálii a západních provinciích a řeckou ve východních zemích. Hranice, která se měla stát koncem 4. století př. n. l. pro říši osudovou, probíhala od středního Dunaje a dolní Sávy podél Driny na jih Jadranem a po otrantské silnici a dotýkala se, sledujíc přibližně dvacátý poledník, v severní Africe hranice provincií Libye a Tripolitánie. Na Balkáně oddělovala latinskou Dalmácii a Panonii od řecké Makedonie (dnešní Řecko) a latinských podunajských provincií Moesie a Dácie.

Na Východě – v Řecku, Černomoří a v Malé Asii odnepaměti určovala život města. Dobyvačné výpravy Alexandra Velikého otevřely ve 4. století př. n. l. novou kapitolu řecké kolonizace: řecká města v té době utvářela také dějiny Sýrie a Egypta a jejich vliv sahal až k Hindúkuši. Městská kultura se rozšířila mimo oblast Středomoří, ale zpravidla šlo jen o zemědělské osady, které se daly najít pouze tam, kde bylo možné pěstovat obilí, jako např. v řetězci oáz ve stepním okraji syrské pouště. Všechna města převzala to, čím se vyznačovala *polis*: lidové sněmy, radu, úřady, chrámy a gymnasia. Jejich obyvatelé hovořili řecky, ale modifikovaným attickým dialektem, který se rozšířil po celém Východě – dosvědčují to raně křesťanská evangelia. Několik nově založených obcí se rozrostlo ve světově proslulá města, jako třeba egyptská Alexandrie, syrská Antiochie nebo Seleukie nad Tigridem. Ta převyšovala klasické Athény co do velikosti, počtu obyvatel a blahobytu a pod římskými císaři se mohla poměřovat jen s hlavním městem říše. Když vstoupil na scénu Řím a pronikl až k Eufratu, na životě těchto měst se nic nezměnilo. I nadále šířila řeckou kulturu do přilehlých států, závislých nyní na Římu a ne na libovolně se střídajících králcích. Zůstala imunní vůči jazyku a životnímu stylu římského vítěze.

Latinský Západ byl od základu jiný. Vítězit tam bylo pro Řím neko-
nečně těžší a udržet se tam natrvalo téměř nemožné; pokud chtěl totiž
vítěz ovládnout území bez dopravních cest, ustálených sociálních po-
měrů a pevné politické organizační formy, musel poraženým úspěšně
vnutit nové, stabilní centrum jejich života.

Tímto centrem mohlo být vzhledem k nabytým zkušenostem a stá-
vajícím schopnostem pouze město. Nebýt města, byly by totiž k ničemu
obě formy výkonu římské moci, tedy vláda místodržitelů a patronátní
péče urozených rodin. Sociální střed města musela zaujmout aristokra-
cie vlastníci půdy, které připadly všechny městské úřady: rada (*ordo, se-
natus*) a magistratura (čtyři až šest úředníků vedených dvoučlennými
komisemi, tzv. *duoviri*). Rada, sestávající ze sta většinou doživotně vo-
lených členů (*decuriones*), se rekrutovala z bývalých úředníků a koop-
tovaných členů, úřadovala jako poradní sbor srovnatelný s římským
senátem a rozhodovala o hospodaření. Každoročně volení úředníci pe-
čovali o právo, spravovali pokladny, veleli policii a hasičstvu a dbali na
patřičné uctívání bohů. Obecně plnili podle vítězovy vůle tři úkoly: pod
přímým dohledem Říma spravovali zem, vládli spodním městským vr-
stvám a starali se o sociální blaho a prestiž svých měst. Všechno ostatní
měly obstarat jazyk a civilizace vítěze.

První generace poražených tak musela projít krvavou cestou. Zbor-
til se jí překonaný sociální a politický svět. Kouř stoupající nad spále-
nými kmenovými hradišti, dlouhé zástupy vyhnaných nebo přesídlo-
vaných kmenů, násilně budované nové osady a pevné zdi římských
vojenských kolonií svědčily o odhodlání vítěze rozrušit stávající geo-
grafickou, etnickou a sociální infrastrukturu a prorazit cestu novému
řádu. Existence tohoto řádu závisela na tom, zda byli potomci poraže-
ných připraveni vážít si nucené městské civilizace víc než všeho, čeho
se museli vzdát jejich otcové.

Římani se snažili dosáhnout tohoto cíle energicky a houževnatě. Ne-
byli misionáři lepšího uspořádání světa, ale spíš páni a válečníci, kteří
si chtěli udržet svou kořist, protože jim slibovala bohatý a skvělý život
plný slávy a cti. Ať dělali cokoli, dělali to k vlastnímu prospěchu a bez
jakýchkoli morálních zábran. Jejich jednání symbolizoval generál Agri-
cola, který jako kdysi božský Caesar přistál s invazní armádou v daleké
Británii, aby navždy podrobil tento ostrov na druhé straně Kanálu římské
nadvládě: „Následující zimy bylo využito k velmi užitečným opa-
třením. Neboť Agricola chtěl, aby si lidé žijící rozptýleně a primitivně,

a proto náchylní k válkám, rádi navykli na klid a pohodlný život. Proto je osobní domluvou a podporou ze státních prostředků přiměl k tomu, aby budovali chrámy, tržiště a domy; přitom chválil horlivé a káral liknavé: tak pochvala a závodění o čest vystřídaly nátlak. Mimoto dal syny předáků vzdělávat ve svobodných uměních, přičemž dával přednost nadání Britannů před pílí Galů, takže ti, kteří ještě nedávno odmítali římskou řeč, toužili si osvojit římskou výmluvnost. Proto přišel ke cti i náš způsob oblékání a tóga se stala obvyklým oděvem.“ Tacitus, kterého zde citujeme, věděl, o čem píše: svou politiku v letech 77–85 n. l. mu takto vylíčil jeho tchán. Tacitus tak mohl otevřeně pojmenovat také cíl všech těchto snah o povznesení zabeđených barbarů: „Obyvatelstvo ponenáhlu začalo podléhat lákadlům neřestí, sloupořadím, lázním a vybraným hostinám. A to se u nezkušených nazývalo kulturou, kdežto ve skutečnosti to bylo součástí zotročování.“⁴³

Málokdy nějaký Říman takto označil urbanizační politiku za určitý prostředek politického zklidnění a zabezpečení vlády. Tacitus byl zajiště imperialista a usiloval o rozšíření říše – a bylo mu v podstatě lhostejné kde. To a jeho vlastní zkušenosti z výkonu funkce prokonzula – o jeho zásluhách není nic známo – hovoří pro správnost jeho úsudku. Uhodil hřebík na hlavičku: Řím důkladně převrátil stávající pořádek v barbarských zemích, protože by je jinak neovládl. Poražené národy se tomu bránily, jak jen to šlo. A když už se barbaři museli sklonit před všemocným impériem, bledly v jejich myslích jen velmi pomalu obrazy hořících vesnic a trvalo jim hodně dlouho, než našli cestu, která by spojila jejich budoucnost s Římem. Když už ji však jednou našli, platily také v daleké Británii jiné názory než soudy zatrpklého a válkou a bitvami uchváceného Tacita. „Ničí nás lázně, víno a láska,“ hlásá nápis na náhrobku, pod nímž leží v hloubce dvou metrů již zmlklý Tacitus, „ale právě lázně, víno a láska znamenají život.“⁴⁴

Kolonie: obranné tvrze impéria

Zřizování kolonií mělo čtyři důvody: bezpečnost říše, zaopatření veteránů, ochrana císařské moci a sláva zakladatele.

Všechno to začalo v Itálii. Řím tam ve stínu války a dobývání vyvinul dvě formy městského života, jimiž si podmanil celou zem: municipium a kolonii. Status municipia zavazoval obyvatele poražených měst, aby

propříště žili jako římstí občané, ale své záležitosti mohli spravovat samostatně. Kolonie, zřizované na všech strategických místech poloostrova jako vojenské pevnosti, zajišťovaly existenci římského panství.

O zakládání kolonií rozhodovala vůle vítěze zabezpečit provincie vojensky. Jejich poloha a velikost byly určovány strategickými a administrativně technickými úkoly. Byly zřizovány v rozlehlém vnitrozemí Galie, Hispánie, v Podunají, Británii a Africe – a vzácněji na řeckém Východě – podél vojenských a zásobovacích cest jako obranné tvrze římské moci.⁴⁵ Sídli v nich veteráni a jejich potomci, leštili si zbraně a cvičili se pro případ, že by je někdo přepadl zpoza hranice nebo z vnitrozemí. Po vojákovu pak přišel kolonista a také on byl dobrý voják. Když v Dácii počátkem 2. století n. l. uhasl poslední odpor a král Decebalus dobrovolně ukončil svůj život, který ztratil smysl, „podrobila se Dácie Římanům a Traianus začal stavět města,“ jak lapidárně uvádí historik Dión Kassios (asi 155–235 n. l.).⁴⁶ První místo mezi nimi zaujala kolonie *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (dnešní Várhely v Sedmihradsku). Jako nové centrum dácké provincie vystřídala hrad místních králů položený vysoko v horách a srovnaný se zemí a stala se úředním sídlem císařského legáta.

To, co prožívala Dácie, se dříve nebo později odehrávalo na Rýně, Dunaji, v Africe a jinde: za hranicí zabezpečovanou trvalými legionářskými tábory číhala na jakýkoli pohyb podmaněných národů města osídlená veterány. Tak tomu podle vůle Hadriana (Hadrián, císařem v letech 117–138 n. l.), který se beztak vpravil do role zakladatele a obnovitele významných měst po celé říši, mělo být také v Judeji: v roce 130 n. l. přikázal znovu postavit zbořeně židovské město a zřídit tam římskou kolonii jménem *Aelia Capitolina* (*Aelia* podle Hadrianova rodu, *Capitolina* podle Jupiterova chrámu na Kapitolu).⁴⁷ To všechno ještě zhoršilo povstání, které vzápětí vypuklo: země byla zpustošená, když bylo po těžkých bojích potlačeno. „Mnoho vyjících vlků a hyen vtrhlo do měst“ a cena židovského otroka nebyla určitou dobu vyšší než cena koně.⁴⁸ Nakonec se nad troskami Šalomounova města tyčilo římské město s veřejnými stavbami a chrámy, do nějž Židé nesměli vkročit pod pohrůzkou trestu smrti; z mapy zmizelo dokonce i jméno poraženého národa: provincie se už nejmenovala Judea, nýbrž *Syria Palestina*.

Žádný provinciál nesměl pochybovat: nejen při pohledu na palisády legionářského tábora, ale také na hradby kolonie hleděl na „tvrz poroby“.⁴⁹ A měl všechny důvody nenávidět namyšlenou soldatesku, které císař a místodržitel vydali úrodné oblasti jeho rodné krajiny. Římané si

totiž zabrali podle římského práva a zákona nejlepší půdu a nahnali na ni jako pachtyře nebo rolníky ty, kteří ji vlastnili a obdělávali předtím. Tacitus to znal ze zpráv o zániku obce Camulodunum (Colchester) zničené povstalci v Británii: „Nejkrutější nenávisť chovali proti našim vysloužilcům. Ti totiž byli krátce předtím usazeni jako osadníci v Camulodunum a nyní vypuzovali z domů a vyháněli z polí jejich majitele, nazývali je zajatci a otroky.“ Tacitus dodává, že tuto nevázanost veteránů podporovali rovněž aktivní vojáci, „kteří žili podobně a těšili se nadějí na tutéž zvlá.“ Kdo by povstalcům zazlíval, že proměnili město v rozvaliny a popel a strhli v jeho středu chrám postavený na počest božského císaře Claudia „jakožto tvrz věčného panství“ (*arx aeternae dominationis*)?⁵⁰

Kromě toho, že kolonie plnily svůj původní vojenský účel, uspokojovaly tedy také touhu po půdě, která hnala mnohé propuštěnce ze služby ve vojsku do provincií a ochabla až ve 2. století n. l. Veteráni a také italští bezzemci, římsší proletáři a zasloužilí propuštění otroci nacházeli v koloniích novou občanskou existenci – přesně tak, jak to od dob Gracchů většinou marně požadovali lidoví vůdci a od dob Mariových vojenští velitelé. Zmenšovala se tak nejen armáda sociálně vykořeněných chudáků; ti, kteří živořili na pokraji společnosti, se vrátili do jejího středu a ujímali se úctyhodného úkolu ochraňovat říši.

Na kolonistech spočívala také třetí povinnost: měli podporovat císařskou moc. Ta se zrodila ve smrtelných zápasech s významnými aristokratickými rody, takže první vladaři měli dobrý důvod nedůvěřovat guvernérům velkých provincií, kteří pocházeli právě z těchto rodů a nárokovali si čest a slávu ne jako služebníci, nýbrž jako páni. Stalo se tedy výsadou císaře vysílat do provincií kolonisty. Tito půdou a penězi obdařeni občané měli především v Itálii, na Sicílii, v Hispánii, Mauretánii a v Galii Narbonensis sloužit císaři před branami Itálie a Říma jako vojenská klientela.

„Každé místo má vlastní svůj osud,“ začíná Ovidius, dvorní Augustův básník, své vyprávění o založení Eleusiny.⁵¹ V této větě shrnul to, co bylo pro jeho čtenáře nejdůležitější, když přemýšleli o svých domovských městech: všechna měla vlastní velkou historii, a kdo zakládal města, zapisoval své jméno zvláštním způsobem do knihy dějin. V ní mělo místo pouze to, co bylo mimořádné, do ní se dostaly pouze skutky trvalé hodnoty, politická a státnická díla, jež byla hodna setrvat v paměti lidstva.

Brána nesmrtnosti se otevřela tomu, kdo svými smrtelnými rukama vytvořil něco, co přesáhlo jeho vlastní život a co o něm podává zprávu ještě dlouho po jeho smrti.

Historie každého řeckého města proto začíná spektakulárním zakládacím aktem, na němž se podíleli bohové, héroové a lidé: „Hradbami obehnal (král) město a lidem dal vystavět domy, bohům zbudoval chrámy a národu rozdělil pole,“ líčí Homér založení fajácké Scherie.⁵² Také Řím začal žít ve zbožné vzpomínce svých historiků, když nebesa seslala prvnímu králi Romulovi boží znamení a on vyoral brázdu, jež měla navždy značit hranici města Říma.⁵³ Romulovi se nikdo nemohl vyrovnat, nicméně ho mohl alespoň napodobit. Na to myslely velké římské rody, když vysílaly kolonisty do všech oblastí Itálie, o tom hovořil Pompeius, když se nechával oslavovat ve východních provinciích jako ochránce nově založených měst, a v totéž doufal Caesar, když se vypravil budovat nová města (a nové domovy) pro své veterány v Hispánii, Narbonensis a Africe.

Dědictví měst se ujal císař. „Přejeme si, aby se v celém našem světě zvyšoval počet měst a stoupala jejich sláva,“ píše se v císařském výnosu, který uděloval městská práva pisidské obci Tymandos.⁵⁴ Tento výnos by mohl být napsán nad pomyslnou vstupní bránou do dějin římského císařství, neboť „zakládat nová města, podporovat stará a znovu oživovat již mrtvá“ se stalo věcí císaře poté, co bohové přenechali tuto schopnost lidem.⁵⁵ Císaři náleželo všechno, ale především měl právo vysílat do měst podle svého uvážení kolonisty: „Vojenské kolonie,“ chlubí se Augustus ve své zprávě, „jsem založil v Africe, na Sicílii, v Makedonii, v obou Hispániích, v Asii, Sýrii, v Galii Narbonské a Pisidii. Itálie pak má 28 kolonií, které byly za mého života velmi lidnaté a rušné, založených pod mým vedením.“⁵⁶ Totéž dělali všichni jeho následníci: Traianus zakládal nová města v dnešním Rumunsku a Bulharsku, Hadrianus zrestauroval téměř všechna velká města v říši. S ním také nadešel čas stavět pomníky v podobě měst nejen k užitku impéria, ale také k císařově osobní potěše. Hadrianovi architekti tak sedm dlouhých let stavěli ve středním Egyptě město po vzoru Athén v místě, kde nalezl smrt ve vlnách Nilu Antinoos, mladý chráněnc z maloasijské provincie Bithynie, kterého císař nadevše miloval. Učenci, kteří směli doprovázet Napoleona při jeho tažení do Egypta, našli trosky tohoto města a spokojeně zjišťovali, který amfiteátr a které sloupořadí dokázaly

vzdorovat času. O tři desetiletí později se už proháněl po prázdné pláni rovné jako mlat jen vítr: Mehmetu Alímu, egyptskému místodržiteli Istanbulu, se zalíbil nápad použít na stavbu cukrovaru v Rodé každý kámen ze starého města, jež se kdysi jmenovalo Antinou polis.

Municipia: gesta římské štědrosti

Druhou kategorií měst, kterou Řím exportoval z Itálie do provincií, bylo *municipium*. Formální zakládací akt spočíval v tom, že cizím městům bylo propůjčeno římské občanské právo a stala se z nich *municipia civium Romanorum*. Jejich obecní ústavu upravoval Římem formulovaný zákon, který zachycoval každý detail a přizpůsoboval dané místní zvláštnosti institucím římského práva.⁵⁷ Předcházely tomu zpravidla zvláštní akty věrnosti a oddanosti vůči Římu nebo houfci italských osadníků, kteří proudili do provincií z nejrůznějších důvodů a ve svých nových domovech tvořili soukromá, ale přesně vymezená shromáždění (*conventus*). Tato vrstva privilegovaná už jen svým původem podporovala vznik městských sídel: jen v nich mohli vládcí světa žít tak, jak jim přináleželo. Nakonec se spojili se starousedlickými elitami, které samy od sebe vyhledávaly spojení s nově příchozími, protože se chtěly o svou sociální a politickou vedoucí úlohu podělit, ale odmítaly o ni přijít úplně. Takto se tvořila nová městská společnost, která si osvojila latinský jazyk, římský způsob života, jakož i právní řád vítěze. To všechno ale samo o sobě ještě nebyl dostatečný důvod k získání statusu *municipia*. O tom rozhodovaly podle zásluh nejprve orgány republiky, a poté si toto právo přisvojil císař. Také on se řídil železným zákonem vladařské praxe, podle něž se výsady udělovaly pouze jako odměna.

Města porobených národů: samospráva jako součást imperiální vlády

Ne všude mělo smysl zakládat kolonie a propůjčovat jim municipální statut. Tato politika slavila úspěchy především v Hispánii, severní Africe a Galii Narbonensis. Naproti tomu v galských, britských a germánských provinciích bylo kolonií a municipií málo, zatímco na řeckém Východě

se kolonie zakládaly pouze vzácně a municipia nevznikala žádná. Většina z asi 2000 měst v říši byla osídlena poddanými, kteří odváděli pozemkové daně. Řím vybudoval tato města v barbarských zemích, aby podmanil své vůli místní feudály a náčelníky kočovných kmenů. Neboť o to také šlo: jako starostové či soudci měli vládnout nově založeným městům a okolním územím příslušníci bývalých vůdčích vrstev, násilně přesídlení a zbavení svých starých družin. Když si vedli ke spokojenosti Říma, očekávaly je nové pocty a skvělá kariéra ve službách císaře a říše.

Na úspěchu této politiky záviselo fungování římské vlády. Názorně to ukazuje osud Galie. Poté, co Caesar zvítězil nad Vercingetorixem u Alesie, zhroutil se veškerý odpor a zpustošená země se poddala svému osudu. V předchozích sedmi letech přišel o život údajně jeden milion Galů a další milion upadl do otroctví. Bohatství země naplnilo kapsy Caesarovi i jeho družině a rychle se vraceli zpátky do Itálie, aby se vrhli do občanské války rozpoutané kvůli uražené cti galského prokonzula. Nebyl tedy čas dát zničené zemi nový řád. Jakési zdání pořádku zajišťovaly pouze legie. Zaujaly postavení na spojnici Saône–Doubs a kolem města Haeduů Bibrakte (Mont-Beuvray); předsunuté oddíly kontrolovaly Loiru, Garonnu, Seinu a Moselu. Pod železnou pěstí vítěze zavládl klid v zemi, v níž poslední povstalci z akvitánského Uxellodunum zvedali k nebi žalobně pahýly. Vítěz totiž usekal pro výstrahu ruce všem, kteří ještě vyzývali k odporu.

Teprve když skončily občanské války, zaměřili se Římané opět na Galii, jejíž nové uspořádání vzal v letech 16–13 př. n. l. osobně do rukou Augustus. Ve válkou zpustošené zemi neexistovaly žádné pevné, soudržné formy vlády. Tam, kde ještě existovaly, posilovaly právě sociální řády zřízené pozemkovou aristokracií vůli k odporu, takže nemohly v žádném případě posloužit římskému nároku na vládu. Řím požadoval zřízení politické autority nezakládající se na keltské tradici ani na pevném místě, kde by mohla tato tradice odolávat. Na druhé straně ale nebylo zavrženo všechno. Galské národy byly odnepaměti zvyklé poslouchat své urozené vůdce nebo příslušníky královských rodů. Když se Římu podařilo ukázat jim novou cestu, jak si získat vládu, bohatství a vážnost mimo tradiční formu, mohl dovolit keltské aristokracii, jejíž autorita nebyla nikdy otřesena, aby politicky a morálně připravila všechny ostatní vrstvy společnosti na novou budoucnost. Myšlenka to byla v podstatě prostá: Orgetorixovi vnuci se museli stát starosty města,

cenit si návštěvy lázní víc než lovu a považovat velení římské auxiliární jednotce na Dunaji za čestnější a výnosnější než kořistnou výpravu ve stylu svých praotců – jinak nemohl Řím zůstat vládcem Galie.

Řím svrhl pořádek galských kmenů, nezavrhl však jejich tradici. Ve třech nově zřízených provinciích, Akvitánii, Lugdunensis a Belgice, se tamní usedlé kmeny proměnily v šedesát *civitates*, jejich nově postavená předsunutá města nahradila keltská hradiště, stala se úředními sídly dekuriů a magistrátů a ovládala okolní území; jejich daňové povinnosti stanovovaly cenzy, které byly uloženy v ústředním archivu v Lugdunum (Lyon).

Je málo příkladů, v nichž se tak jasně zrcadlí schopnost Říma vládnout. Vzdal se politiky celoplošné kolonizace a municipalizace, aby nemusel bořit základní pilíře sociálního řádu, který určoval odjakživa politický život v Galii. Dále založil předsunuté město: jeho právní řád se řídí právním řádem kolonie a municipia, takže se může stát jediným sídlem všech vládních orgánů. Ustoupil schopnostem šlechty vlastníci půdu, která řídí kmeny tak, jak to dělala odnepaměti – nyní ovšem zahalená do římské tógy. A konečně ustanovil *civitates*, z nichž každá kontrolovala území o průměrné rozloze 8300 km²; tyto „obce“ byly jedinými partnery pro císařskou byrokracii. Díky tomuto pořádku začala Galie opět ožívat. Latina zanedlouho vytlačila v jejích provinciích keltský jazyk. Hospodářství ponechal Řím v původní formě. Galie tak zůstala zemí velkých statků, bohatých statkářů a nezávislých sedláků. To byl logický důsledek úlohy přidělené staré kmenové šlechtě: dokud byl Řím odkázán na vládu a loajalitu Orgetorixových potomků, musel rozmnožovat jejich bohatství a zvyšovat jejich spokojenost.

Galské výspy se za několik let proměnily v kvetoucí města, v nichž triumfovala římská civilizace a vládl římský způsob života. Když dnes někdo hledí na jejich rozvaliny, naskýtá se mu úžasně jednotvárný obraz. Jsou organizovány a zařízeny podle římsko-italských norem, mají forum, radnici, chrám, baziliky, amfiteátr a lázně a svědčí tak o nové společenské situaci, kterou chtěl dobyvatel nastolit, která ale současně zbavila poražené zármutku nad ztracenými vlastními tradicemi. V Galii stejně jako ve všech ostatních kdysi barbarských provinciích impéria (až na Judeu) se aristokracie přesídlená do měst připravovala pod ostražitými zraky místodržících na římskou budoucnost. Pomáhal jí v tom čas, který zaceľoval rány způsobené válkou – i když ne hned: ještě v roce

21 n. l. dohnaly „ustavičné ukládání poplatků, tíživá lichva, krutost a zpupnost římských místodržitelů“ ke vzpouře dokonce i šlechtice vyznamenané právy římského občana.⁵⁸ Nakonec ale tváří v tvář trvalosti římské vlády a nesmyslnosti ozbrojeného odporu rezignoval i ten poslední poddaný, který toužil po návratu starého ztraceného světa.

Pohraniční města na Rýně a Dunaji: předmostí civilizace

Osud Galie prokazuje učenlivost, s níž Řím přistupoval k ovládnutí velkých vnitrozemských teritorií. Další důkazy tohoto umění si vyžádaly výpravy k Rýnu a Dunaji. Vojevůdci, kteří mohli jako první obdivovat uvedené veletoky, totiž neměli v zavazadlech přibalenou žádnou v praxi použitelnou strategii. Úkol zajistit čtyřistakilometrovou hranici daleko od Itálie je nutil považovat ho především za vojenský problém. První rozhodnutí se také týkalo legií: obsadily hranici tam, kde jich bylo zapotřebí, vybudovaly z polních táborů pevnosti a zorganizovaly jejich zásobování z okolního kraje.

Tato vazba velkých jednotek na jedno místo přivedla do blízkosti velkých táborů civilní osadníky, kteří se starali o zásobování vojsk. Plánovaná síla jedné legie činila asi 5600 mužů a zaručovala perspektivní odbyt, takže přicházela spousta těch, kteří chtěli státu i jednotlivým legionářům usnadnit utrácení peněz. Zřizovali v místě řemeslné a zbrojařské dílny, nezbytné k zásobování vojska. Kupci, dodavatelé a trhovci doufali, že v těchto oblastech udělají štěstí, usazovali se v nich vysloužilí vojáci s rodinami, kupovali si půdu a obdělávali ji. Mnozí z provinciálů vstupovali do vojenských auxiliárních sborů a po dlouholetém římském drilu z nich odcházeli s dokladem o říšském občanství a patřičným odbytým v kapse, což jim umožňovalo usadit se poblíž jejich bývalých táborů a živit se vcelku bezstarostně většinou jako sedláci. Dřevěné baráky a chatrče v těchto osadách (*canabae*), jež zprvu spadaly pod pravomoc velitele legie, postupně – když už se nikdo nemusel bát, že jednoho krásného dne najde místo palisád vojenské pevnosti opuštěnou pláň – nahradily kamenné stavby. Nakonec se tyto osady proměnily v kvetoucí města, jimž Řím od 2. století uděloval status municipia nebo kolonie. Tím právně stvrzoval adaptaci tamního obyvatelstva na římský životní styl, která ve společenské oblasti už dávno proběhla.

Blahobyt měst a jeho cena

Hranice bohatství

„Jaké štěstí pro všechny provincie, že se dostaly pod naši ochranu, pod naši moc,“ jása Plinius a velebí při nástupu svého konzulátu v roce 100 n. l. hospodářskou prozíravost Traiana, který „nechává přesouvat výnos z regionů hned tam, hned onam a zase zpátky, který živí a chrání lid za mořem, jako by byl součástí obyvatel Říma. Ani nebesa neprokážou nikdy tolik dobroty jako on, když naděluje všem zemím rovným dílem úrodnost a rozkvět; náš princeps je naproti tomu všechny chrání před neúrodou i před jejími neblahými následky.“⁴⁵⁹

Je to fata morgana, kterou Plinius uchvácený vzmachem svých slov přednáší před senátem, který je na něco takového zvyklý. Ani římský císař, ani jiní antičtí vladaři ve skutečnosti neprovozovali hospodářskou politiku v moderním slova smyslu. Ekonomické problémy beztak nebyly předmětem samostatných úvah a nikoho by tehdy ani nenapadlo zkoumat jejich zákonitosti. Přirozeně, císař zasahoval do hospodářského života, ale vždy jen proto, aby odstranil akutní nouzi a jednotlivé nesrovnalosti, ne aby uspořádával každodenní hospodářskou politiku. To, co Plinius musel chválit, tedy nebyly vladařovy ekonomické znalosti, nýbrž starostlivost císařského patrona a mírotvůrce, neboť kdo zajistil zásobování hlavního města a velkých měst říše, z nichž jen málo bylo schopno uspokojovat vlastní potřeby dodávkami z nejbližšího okolí, poskytoval klid provinciím a bezpečí císařské rodině.

Většina z asi 2000 říšských měst měla zemědělský charakter. Jejich občané byli převážně rolníci, pro které byla půda jediným zdrojem bohatství a kteří museli výnosy ze svých polí platit vše, co potřebovali – kovy, otroky a luxusní zboží. Čím dál od moře nebo velkých splavných řek žili, tím dražší byl pro ně export i import. „Jelikož naše město leží daleko od pobřeží,“ stěžoval si občan jednoho maloasijského města,

„nemůže ani prodávat své přebytečné výrobky ani – v dobách nedostatku – dovážet, co chybí.“ Ne Pliniovy oslavné ódy, ale tato věčná slova vystihovala první zákon antického hospodaření, neboť přeprava těžkých nákladů a zboží hromadné spotřeby se vyplácela pouze po moři. Když se náklad posléze přeložil z lodi na povozy nebo hřbety zvířat a zamířil do vnitrozemí, znamenalo to přechod od rychlého a levného dopravního prostředku k pomalému a drahému. Cenový edikt, který vydal císař Diocletianus (Dioklecián, 284–305 n. l.) v roce 301, popisuje následky: pšenice přepravovaná na jednom povozu (asi 550 kg) po souši na vzdálenost přibližně 500 km zdvojnásobovala svou cenu a byla tedy třikrát dražší než stejné množství pšenice dopravené lodí z jednoho konce Středozemního moře na druhý.

Příliš na tom nezměnila ani existující silniční síť. Ta totiž neměla spojoval jednotlivé hospodářské oblasti, nýbrž byla vybudována tak, aby protkala dobytá území vojensky a legie se mohly snáz a v co nejkratší době přemístit k jakémukoli hnízdu odporu a potlačit vzpouru. Většina těchto silnic proto vedla hluboko do vnitrozemí a tam teprve spojovala města, jejichž obyvatelé si vše potřebné brali z blízkého okolí. Jejich dopravní prostředky – povozy, volové a mezci – byly poměrně drahé a bylo jedno, zda místní obyvatelé jezdili po polních cestách nebo širokých silnicích. Pro dokreslení uvádím, jak zaklel jistý samnitický povozník při pohledu na účet, který mu vystavil hostinský: „Ten zatracený mezek mě přivede na mizinu.“⁶⁰ Jeho slova jasně ukazují, jak silně tato skutečnost omezovala každého podnikavého ducha. Pro dotyčného povozníka a jemu rovné neměly silnice valného užitku a pro místní obyvatele to byl přímo trest boží, neboť je museli vlastnoručně udržovat a poskytovat projíždějícím kurýrům, hodnostářům a oddílům stravu, nocleh, oblečení, zvířata a vlastní pracovní sílu. Když Ježíš nabádal své učedníky „kdo tě donutí k službě na jednu míli, jdi s ním dvě,“ měl před očima obraz muže nesoucího cestujícímu úředníkovi zavazadlo k nejbližšímu odpočívadlu.⁶¹ Kdo byl chytrý, udělal to bez naříkání: „Když se tě zmocní voják,“ radil filozof Epiktétos, „nevzpírej se ani nereptej, jinak zakusíš ran, a přesto pozbudeš i svého oslíka.“⁶²

Ať už se dělo ve velkoměstech říše cokoli, obyvatelé stovek agrárních měst byli v zajetí své odloučenosti, z níž je nemohlo vymanit ani mnoho vedle sebe existujících místních trhů. Ve věčně stejném koloběhu ročních dob odcházeli tito lidé ráno co ráno už za svítání z města na pole

a obdělávali je stejně jako jejich rodiče a prarodiče. Pěstovali obilí na chléb, víno, které rostlo téměř všude, a olivy; chov ovcí, skotu a vepřů doplňoval nanejvýš chabou produktivitu zemědělské práce. Dodatečné příjmy zajišťovalo těmto městům císařem udělené právo pravidelně pořádat trhy. Při těchto příležitostech se do nich sjížděli kupci a prodejci z okolí, kteří převážnou část nabízeného zboží produkovali sami. Všichni platili tržní poplatky, které spolu s pachtovným a clem plnily hubené městské měšce. Zkrátka při trzích, kdy náboženské svátky a hry navozovaly slavnostní náladu, přirozeně nepřišli ani hostinští, kejklíři, obchodníci s devocionáliemi, děvky, dobytčí doktoři a dopravci. Prakticky všechna tato města obklopoval svět, v němž každý žil téměř jako samozásobitel od dobré sklizně ke špatné a byl rád, když dokázal nejen uspokojit vlastní potřebu, ale také ještě zaplatit tributy, jimiž byl povinován Římu.

Dary mocných těmto městům byly spíš skromné. Kdo by také měl nalézt zalíbení v takovém středořeckém městě, jako byl třeba fócký Panopeus: kolik řeckých maloměst kdysi zažilo lepší časy a muselo nyní snášet ke své bídě ještě posměch spíš vzácných návštěvníků: „Dvacet stadií od Chairóneie obnáší vzdálenost do Panopea,“ poznamenal si soucitně protřelý cestovatel Pausanias, „fóckého města, můžeme-li městem nazvat i tuto osadu, kde nejsou ani úřady ani gymnasion, divadlo, agora, ba ani voda, jež by stékala do kašny. U strže bydlí lidé v těsných příbytcích, které se podobají horským salaším.“⁶³ Taková místa neměla žádné příznivce a nikdo v nich nemohl doufat v císařovu podporu. Ten projevoval svou přízeň výhradně městům, která byla schopna rozmnožovat vážnost jeho majestátu a celé říše.

Bída, jak o ní svědčí ubohé panopeiské chatrče, byla mnohde odvrácenou stranou marnivě na odiv vystavovaného bohatství. Nemohlo tomu ani být jinak. Středomořská pánev je obklopena pohořími a tamní obdělávatelné roviny a údolí umožňují rolníkům jen málokdy vypěstovat víc pšenice a ječmene, než sami spotřebují. Četná velká města ležela tedy na dohled od nehostinných vysocin a hor, do nichž pastýři vyháněli svá stáda ovcí a koz a kde se mohl jen málokdy rozvinout skutečný městský život. Lidé tam žili na pokraji hladu a stranou všeho urbánního lesku.

Jen o tři osady a dvě řeky dál, na samém okraji civilizace, třeba v horských údolích Anatólie či Lykie, se konečně nacházejí města, v nichž

lidé mysleli nejprve na přežití a teprve potom na své rodiny a obce, nikdy však ani nevzddechli po nekonečně vzdáleném Římu. Tato města tvořila do sebe uzavřené světy, byla domény místních vládců, kteří nad sebou neuznávali žádnou vyšší moc. Císařský úředník, kterého tam zavála náhoda, působil v těchto městech – stejně jako procházející římská kohorta – jako moc, která není zlá, nýbrž jen cizí.

Lesk bohatství

Plinius a spolu s ním mocní říše však neměli před očima tento svět, nýbrž jiný, neméně reálný. Ten byl vskutku bohatý a odůvodňoval tvrzení, že císař rozšířil blahobyť do nejzazších koutů říše. Kdo se totiž v prvních dvou staletích císařství rozhodl vydat na cesty a zastavil se ve vinařských oblastech na Mosele, v afrických zemědělských městech nebo v osadách na okraji syrské pouště, nesetkal se s potřebnými chudáky. Naopak, ve srovnání s tím, co bylo v dobách minulých, a s tím, co vlastnily země za říšskými hranicemi, se setkal s blahobytem, bezstarostností a hospodářským *laissez faire*, nad nímž držel ochrannou ruku Řím. Městské hradby, jejichž branami takový poutník procházel, jako by byly v této všeobecně bezpečné době nepatřičné – ledaže by v nich nespatořoval symbol strachu a uzavírání se světu, nýbrž jednu z mnoha možností, jak správně architektonicky zdůraznit význam města. V každém případě se zdálo, že peněz je nadbytek, neboť jak v centru, tak na periferii říše investovaly místní elity obrovské částky do užitkových i okrasných staveb, jež vynášely nemalou chválu architektům a jejich umění a štědrým dárcům pak pocty přiměřené jejich stavu. Jinak nepostupovali ani císař a příslušníci nejvyšší říšské aristokracie. Také oni utráceli ve městech zisky plynoucí z jejich domén a latifundií: jako by vytékaly z nevyčerpatelného rohu hojnosti, proudily do měst stavby, hry a dary nejrůznějšího druhu.

Toto bohatství se hromadilo v municipiích a koloniích severoafrických provincií, jež patřily k nejlidnatějším a hospodářsky nejsilnějším, protože těžily z rozsáhlých obilnic Maghrebu. Vzkvétala význačná výrobní centra, v nichž zvyšovaly blahobyť dělníků a živnostníků císařské manufaktury jako tkalcovny a státní mincovny nebo zbrojářské dílny, třeba v kappadocké Kaisareji. Bohatla velká obchodní města s říčními

a mořskými přístavy. Jako třeba Lugdunum (Lyon), průsečík silniční soustavy v Galii, správní centrum všech galských provincií a shromáždění šedesáti *civitates*: Do tohoto města přicházeli úředníci, obchodníci, kupci a loďaři a vytvořili v něm sociálně pestrou skupinu obyvatel, která zahrnovala přistěhovalce z Orientu, spoustu propuštěnců, kteří toužili dostat se rychle nahoru, Italiků a domorodců. Podobný obrázek skýtalo Arelate (Arles), nejdůležitější přístav v jižní Galii, v němž se překládalo na námořní lodi zboží dovezené čluny po Rhôně. Bohatla přirozeně také Alexandrie, překladiště egyptských výrobků a průsečík středomořské lodní dopravy, bohatla rovněž Palmyra, oáza uprostřed rozlehlé pouště, přes níž putovaly z východu obchodní karavany s luxusním zbožím, bohatly ostrovy Rhodos a Chios, odkud byl řízen obchod celé Egeidy. A bohatla rovněž řecká města jako Athény nebo Pergamon, jež žila ze své velké minulosti a z nichž se stala poutní místa pro všechny, kteří se chtěli podílet stavbami a dary na jejich věčné slávě. A na prvním místě tohoto žebříčku stál samozřejmě Řím: hlavní město vedlo takřka cizopasný život, jenž mu umožňovaly dary císaře a jeho věrných, daně, pachtý a tributů.

Císařovy povinnosti

Umění naslouchat

Nejvyššími ctnostmi vladaře jsou spravedlivost a štědrost. Aby mohl tyto ctnosti projevat, musí znát trápení svých poddaných a musí mít vůli je mírnit. Plinius dodal této myšlence křídla ve své oslavné písni na císaře Traiana: „Takto se stará princeps, ano, vlastně bůh, o své poddané: usmiřuje znesvářená města, krotí vzpurné národy ani ne tak přísným zákazem, jako spíš rozumnými argumenty, zakročuje, když úřady přestoupí právo, a ruší opatření, jež vlastně ani neměla být přijata; a konečně, jako nejrychlejší z hvězd, Slunce, vidí a slyší všechno, kdokoli ho povolá, přispěchá jako božstvo na pomoc.“⁶⁴

Tyto věty byly hodny šťastného věku. A zaklínají se tím, co je císařovo: povinností naslouchat. Císařova sluchu došly nejprve otázky jeho úředníků týkající se jednotlivých případů, s nimiž si nevěděli rady. Vyslyšeny ale byly rovněž stížnosti provinciálů a jejich prosby o pomoc. Tak třeba v roce 23 n. l. naléhal Tiberius na senát, aby přísně odsoudil prokurátora Lucilia Capitona, kterého asijská města obvinila ze zneužívání úřadu. Při zdlouhavém dokazování nakonec císař ztratil trpělivost. „Je třeba vyslechnout provinciály,“ nabádal výhrůžně váhající senátory.⁶⁵ Důvod tohoto přístupu objasnil po letech císař Domitianus: „Neboť je správné pomáhat vyčerpaným provinciím, které jsou stěží schopny vyhovět nejnaléhavějším potřebám.“⁶⁶ Tato věta byla od Augustových dob součástí vládního programu. Ukládala vladaři, aby se ujímal záležitostí svých poddaných. V důsledku toho císař stále víc kontroloval své guvernéry, což vyvolalo nadšený souhlas provinciálů s monarchií. Konzervativní senátní kruhy v Římě jako první pochopily, že tím byl založen nový politický řád. Stěžovaly si na novou „neslýchanou zpupnost provinciálů“ a tesknily po starých časech, kdy se poddaní třáslí strachem z toho, co budou obsahovat zprávy římských vyslanců vracejících se domů.⁶⁷

Asijská města, v jejichž prospěch Tiberius zasáhl, na to měla přirozeně jiný názor. Vyjádřila svou vděčnost způsobem, který přináležel na východě říše vládcům vystupujícím jako spasitelé a dobrodinci: zahrnula ho božskými přívlasky a poprosila ho, aby směla postavit chrám jeho matce a senátu; děkovnou řeč pronesl před císařem a senátem Germanikův syn Nero: toho si města vybrala za patrona. Sakrální svěcení, jichž se dostávalo římskému univerzálnímu vládci na znamení vděku, přijímal jako adekvátní vyjádření své výlučné všemoci už císař Augustus. Prostí občané nejen ve východních městech, ale také v Itálii cítili nutkání významovat císaře božskými počty, protože pouze bohu bylo dáno zajistit trvale nový šťastný stav světa a spravedlivost římské vlády.

Dějiny znají okamžiky, v nichž jako by se zastavily. Pak nabízejí obrazy, v nichž se jako v zrcadle odráží, co hýbalo celou epochou. Tak tomu bylo i ve chvíli, kdy zemřel Augustus. Staříčkový vladař míjel krátce před smrtí cestou na Capri Puteolský záliv; z paluby lodě připlouvající z Alexandrie jej zdravili námořníci a cestující oblečení v bílém a ozdobení věnci a vynášeli ho až do nebes. Křičeli, „v jeho ochraně že žijí, v jeho ochraně se plaví, v jeho ochraně požívají svobody a blahobytu.“⁶⁸ Tito lidé přijížděli z provincie Egypta a jako všichni provinciálové dobře věděli, o čem hovoří. „Ani provincie neodmítaly onen stav, nemajíce důvěru k vládě senátu i lidu pro zápasy mocných i hrabivost úředníků,“ připomíná dokonce i Tacitus, neúprosný protivník všech vladařů, „při slabé vládě zákonů, které byly násilím, pletichami, konečně podplácením porušovány.“⁶⁹

Jen málokdy padl trpčí odsudek republiky a její schopnosti vládnout. Obsahuje rozhrěšení a současně pozhnání Tacitem tolik nenáviděné monarchii a muži, který prolil potoky krve, aby se stal pánem světa. Když se jím stal, dal světu, co si žádal: svornost občanů, bezpečí zákonů, vládu nad národy země. „Pod jménem ‚první občan‘, *princeps*, Augustus nově uspořádal stát,“ říkají jeho stoupenci a Tacitus jim neodporuje, „oceanem a dálnými řekami byla ohraničena říše; legie, provincie, loďstva, vše bylo navzájem spojeno: zavládlo právo mezi občany, mírnost k spojencům.“⁷⁰

Odpor vůči této definici vladařské povinnosti byl slabý. Zcela jasně vyhovovala stavu impéria, v němž zmizely rozdíly mezi Itálií a provinciemi, mezi vítězi a poraženými. Když nastoupil na trůn jako první Říman původem z provincie Traianus, bylo to nejzjevnější znamení

nastalé změny. Vývoj císařské vládní politiky vůči provinciím také do-
svědčuje fakt, že na žádosti a prosby z provincií reagovala zprvu ad
hoc, ale postupně se snažila v provinciích stále rozsáhleji kontrolovat
výkon vlády.

Ochrana vnitřního pořádku

Rozšiřování a obrana říše, zajištění klidu a pořádku v provinciích, za-
chování právního míru, včasný výběr tributů a nábor vojáků, to byly
původní úkoly císaře. Do samosprávy měst zasahoval pouze v přípa-
dech, když nabyl dojmu, že je ohrožena jejich stabilita. S ní totiž impé-
rium stálo a padalo. Nepřítelem státu se musel nutně stát každý, kdo
narušoval vnitřní mír – byť pouhou svou existencí, jako křesťan, který
se držel stranou, když jeho spoluobčané aplaudovali gladiátorům nebo
poklekávali před oltáři svých bohů. Povstání potlačovaly legie a vlastně
nebylo proč se bouřit. Císaře však dovedly velmi rozezlit občanské
vátky ve městech: „A říkám vám to jednou provždy,“ vyhrožoval císař
Claudius (41–54 n. l.) Židům a Řekům v Alexandrii, „že budu nucen
vám ukázat, jaký umí být císař, jehož mírnost se promění v oprávněný
hněv, pokud neskončujete s vzájemnou vražednou, zarytou záští.“⁷¹

Tři staletí stíhal císařský hněv křesťany, neboť jejich odvrát od
tohoto světa překračoval míru, kterou bylo možné ještě povolit jinak
smýšlejícímu a jednajícímu společenství. Učení o ukřižovaném synu
Božím, „pro Židy kámen úrazu, pro ostatní bláznovství“, bylo jakž takž
tolerované, navíc když se nezaměřovalo prvořadě na nejmýš postavené
rodiny.⁷² Nepřípustný však byl radikální rozchod s jakoukoli tradicí:
netolerance nové monoteistické víry, jež pohrdala pohanskými nábo-
ženstvými a vysmívala se jim, kult provozovaný za zavřenými dveřmi,
vyznačující se neznámými rity a způsobem života vymezujícím se vůči
okolí a nepovolujícím už dokonce ani mrtvým společné hřbitovy – to
vše navozovalo ve společenském soužití latentně napjatou atmosféru,
která se musela v dobách sociálních nebo politických bouří nutně zvrh-
nout v otevřené násilí. Pokřik „Předhodte křesťany lvům!“, který bylo
možné slyšet co chvíli ve městech na východě i na západě říše, svědčí
o rozsahu vypuzování jinověrců ze společnosti, jež nutilo císaře jednat.
Jeho zákon platný po celé říši, podle něžž se mělo s lidmi vyznávajícími
křesťanskou víru zacházet jako s usvědčenými zločinci, nereagoval na

konkrétní jednoznačné trestné činy, nýbrž na nepokoje rozmáhající se ve městech. Jejich původci umírali pro velezradu stejně jako jejich bůh. A stávali se z nich oběti právního systému, který si vážil víc udržení klidu a pořádku než ochrany jednotlivce.

Zachování městské autonomie

Vznešené rody vládly svým městům pouze s hrstkou rok co rok se střídajících úředníků a s doživotně jmenovanou radou. Děly to bez nároku na odměnu a platily ze své kapsy vše, co jim ukládaly jejich úřední povinnosti. Veřejné pokladny spíš doufaly ve vyšší daňové příjmy, než aby z nich opravdu žily; bývaly zpravidla jen zřídka dostatečně naplněné, aby byly schopny uhradit všechny komunální výdaje. A tyto výdaje pak závisely na elitách obtěžkaných penězi. Elity zasahovaly, staraly se o bezpečí a pořádek, soudily, zásobovaly potřebné potravinami a financovaly veřejné stavby. Byla radost takto žít, současně ale byla starost o blaho obce nejlepším základem společenské vážnosti a politické moci, neboť v císařových očích zajišťovaly tyto dary a služby (*munera*) přežití měst, takže si mohl být každý horlivý radní jist vladařovou blahovůlí.

To se však rychle změnilo, když nastaly problémy. Milostivý dohled nahradil britký zákon, který ukládal jako povinnost to, co dosud bylo zamýšleno jako vznešené gesto. Že to mohlo zajít tak daleko, mělo dvě příčiny. Rostoucí platební neschopnost elit a hamižnost obcí. Císařské zákonodárství se snažilo obojí regulovat. Zaprvé zajišťovalo plnění povinností a daných slibů, zakotvených v městském právu, zadruhé mírnilo násilí a formulovalo důvody možného zproštění dotyčných povinností, které umožňovaly postiženým bránit se tíživému sociálnímu nátlaku svých obcí.

Našel se dostatek dalších důvodů, proč učinit samosprávu měst předmětem císařské péče, a ještě jich přibývalo v dobách války a nouze. Středem všeho byly vždy peníze. Peníze, které města obětovala ve šťastných dobách své slávy, aby si mohla postavit nejkrásnější amfiteátr a nejpohodlnější lázně, peníze, které jim ve zlých dobách tahali z kapes loupeživí úředníci, výběřčí císařských daní nebo procházející vojenské oddíly, peníze, které co chvíli rozházeli špatně hospodařící městští notáblové, a konečně peníze, kterých se beztak nikdy nedostávalo v ča-

sech špatné úrody, morových ran a přírodních katastrof, jejichž následky se nedaly odstranit vlastními silami.

Nebyla to tedy vůle vítěze, nýbrž bída měst, když se v guvernérově sídle nebo před branami císařského dvora tísnilo jejich vyslanci. Rozhodně nebyli vítáni s otevřenou náručí, protože jejich přítomnost protirečila římské doktríně, podle níž si města měla řešit své problémy sama. Přirozeně ale nic nepomáhalo: světová moc nemohla současně vládnout a přihlížet. V té chvíli se pustila do díla římská byrokracie a činila kroky, které zasahovaly čím dál hlouběji do vnitřního života poddaných. „Musíš vyslechnout tolik tisíc lidí, roztrždit tolik žádostí,“ obdivoval Seneca vedoucího příslušné kanceláře na Claudiově dvoře a dodal, že všechna rozhodnutí musejí být připravena tak, aby poslední slovo měl císař.⁷³ „Pane (*domine*),“ psal také Plinius Traianovi z provincie, „občané Prúsy mají špinavé a staré lázně. Proto velice touží postavit si nové, myslím, že můžeš vyhovět jejich přání.“ Jen málo překvapený císař odpověděl, že nemá nic proti nové stavbě, jen si na ni město nesmí opatřit peníze vypsáním zvláštní daně.⁷⁴

Již díky skutečnosti, že nekončily v císařově odpadkovém koši, odhalují žádosti jako tato, jak vážně bral vladař svou povinnost naslouchat a proč tyto žádosti nechtěně narušovaly svébytnost a hrdost městských notáblů, neboť jejich prosebná procesí k mocným Římanům jako by nakonec zapomínala na radu, již jim kladl na srdce Plútarchos, když tvrdil, že nikdo nesmí při vši snaze stále znovu zdůrazňovat poslušnost vůči císaři a říši zraňovat důstojnost svého domovského města a nikdo by si neměl dobrovolně omotávat řetěz kolem krku, když má už okov na noze. Přesně to však prý činí každý starosta, který si předem zajistí místodržitelův souhlas se všemi úředními záležitostmi, ať jsou jakkoli bezvýznamné. Tím nepatřičně a okatě ukazuje svým spoluobčanům jejich otroctví a ničí „samosprávu malomyslností, strachem a bezmocí“.⁷⁵ Byla to hezká slova, ale hamižní a potřební jich nedbali.

Zmírňování bídy

Většina žádostí, jež dolehly k císařskému uchu, byla v zásadě na jedno téma: císař měl uzdravit pokladny churavějící kvůli dluhům nebo neštěstí – ať už jakkoli. Místodržitelovi úředníci se vrhali na městské účetní

knihy, trestali zpronevěru chrámových pokladů a snažili se udržovat zadlužení měst v rozumných mezích. Císař zase musel čelit záplavě žádostí o odklad platby nebo odpuštění dluhu. „Odměňuji vás za vaši poslušnost a věrnost,“ napsal v roce 216 n. l. císař Marcus Aurelius Severus Antonius zvaný Caracalla (vládl v letech 211–217 n. l.) obyvatelům maurétánského města Banasy, „a odpouštím vám všechny dluhy, které máte ještě splatit císařské pokladně v penězích nebo dodávkách obilí.“ Přeshťastní starostové si nechali vyryt toto rozhodnutí do bronzu, i když přirozeně dobře věděli, že to jejich císařský příznivec myslel zatraceně vážně, když v témže dopisu od nich žádal „mimořádnou služební horlivost“ a vzápětí upřesnil, co si pod ní představuje: žádal po nich úzkostlivě přesné odvody daní, vysílání mužů a zbraní na saharskou frontu a dodávky slonů.⁷⁶

Někdy koncem 1. století n. l. zašly věci tak daleko, že vyhlásilo úpadek první město a prosilo císaře o vyslání důvěryhodného muže, který měl všechno opět urovnat. Nadešla hodina zrodu nového úředníka: kurátora. Choulostivé kurátorské úkoly svěřoval císař senátorům nebo urozcům, kteří znali specifickou situaci dotyčného města nebo je samo město navrhlo; pouze muži tohoto formátu – vybavení všemi pravomocemi – měli potřebnou autoritu, aby mohli pracovat bez časového omezení a přinejhorším urovnávat finance tvrdou rukou. Ti pak rozlamovali pečetě všech městských archivů a v každém dokladu vyslídili mizerné hospodaření, podvod a neschopnost. Jedním z těchto kurátorů byl Appuleius Euryklés, který za Traianovy vlády zkoumal financování her v maloasijském městě Afrodisiadě a v Efezu přemýšlel o tom, zda město musí uchovávat poškozené císařovy sochy a zda smí státní otrok vybírat dlužné daně. Tento příklad ukazuje, kam to všechno vedlo: Co bylo zprvu zamýšleno jako mimořádné opatření, se brzy vyvinulo v instituci: od Diocletianových dob mělo zřejmě každé město vlastního kurátora, který byl sice součástí městské samosprávy, zároveň ale také nadále přináležel k císařské byrokracii.

Po nedostatku peněz to byla bída, která císaře nutila jednat. Bylo tomu tak v měsících následujících po výbuchu Vesuvu, který 24. a 25. srpna 79 n. l. vychrlil popel a lávu a pohřbil města Pompeje a Herculaneum. Císařská pokladna vybavila osudem postižené nebožáky nejpotřebnější a císař Titus udělal osobně vše pro to, aby umožnil obnovu obou kampánských měst – zbytečně, ale s neotřesitelnou tvrdošíjností,

v níž „osvědčil (Titus) nejenom vladařskou starostlivost, ale i přímo jedinečnou otcovskou lásku.“⁷⁷ Jenže každá snaha byla marná a osud Pompejí a Herculanea byl definitivně zpečetěn: na lávové krustě vyrostla tráva a vinná réva, zatímco ještě několik let poté lupiči a zoufalí rodinní příslušníci pročesávali rozsáhlý hrob, který kdysi býval jejich městem, a hledali své blízké nebo ztracený majetek. Nakonec vybledla i vzpomínka a odmlčelo se místo, od kterého se odvrátil život. „Dokážou potomci v budoucích staletích uvěřit, že pod jejich nohama jsou pochováni obyvatelé těchto měst a že pole jejich předků zanikla v moři ohně, až jednou pustina opět dozraje ke sklizni a zazelená se?“ ptal se básník Statius.⁷⁸

Byla to katastrofa, jež otrásla celou Itálií a vyžádala si zásah císařovy otcovské ruky. Dvůr však musel naslouchat také všedním starostem. Špatné sklizně a války dokázaly proměnit i obyvatele blahobytných měst velmi rychle v prosebníky, kteří se dožadovali v Římě pomoci a v daném případě také omezení volného obchodu s potravinami. Tak třeba Hadrianus zakázal v Athénách vývoz oleje a rozšířené překupnictví ryb, aby udržel nízkou cenu těchto základních potravin: „Veškerý výtěžek z rybolovu musejí rybáři buď prodávat sami, nebo prostřednictvím těch, kteří od nich ryby přímo odkoupí. Nákup třetí osobou za účelem dalšího prodeje vyhání cenu vzhůru.“⁷⁹

Toto císařovo nařízení skvěle osvětluje jeho starostlivost: snaží se všemi způsoby nejen zmírnit následky špatného hospodaření a přehmatů mocných, ale také odhodlaně brání spodní vrstvy před nemilosrdnou hamížností. „Když se nějaký projíždějící voják nebo civilista u vás zachová násilně,“ píše císařský legát Saturninus kolem roku 185 n. l. obyvatelům jednoho nuzného syrského městečka, „dejte mi vědět, abych vám dopomohl k vašemu právu,“ a vzápětí dodává, aby byl jeho list vyvěšen pokud možno na viditelném místě a obyvatelé si ho mohli přečíst.⁸⁰ Je to víc než císařská laskavost. Svědčí to o pojetí úřadu, které vidí v císaři starostlivého a spravedlivého vládce. Poddaní to přijímali s povděkem a souhlasili s jedním ze svých ustrkovaných, apoštolem Pavlem, když Římanům představil vrchnost jako služebníky Boží: „Proto je nutno podřízovat se, a to nejen z bázně před trestem, nýbrž i pro svědomí.“⁸¹

Neomezená císařská moc a vladařská velkomyslnost zvyšovaly chtivost. Na císaře tedy útočily spolky i soukromé osoby a škemraly

o výsady nebo drobtý ze stolu jeho dobrotivosti. Ne vždy se to přitom obešlo bez lsti a klamu, což císařské kontrolní komise tu a tam odhalily. To se stalo třeba lékařům v Pergamu, které císař Vespasianus osvobodil od povinnosti ubytovávat vojsko a platit odvody. Řádnější občany to z nich ovšem neudělalo: „Z hamižnosti,“ hřímal o několik let později Domitianus ve svém úředním výnosu určenému městu, „nesvědomitě, čachrářsky předali své vědomosti mnoha otrokům, vysílaným, aby se vzdělávali jako osobní služebníci, a nečinili tak z důvodů lidskosti, nýbrž proto, aby si zvýšili výdělek.“ Odplata byla tvrdá, lékaři byli zba-
veni všech svých výsad.⁸²

Císaři a místodržitelům však nepsali jen vysoce postavení lidé, o slovo se hlásili také malí. Jejich volání po pomoci státu, jejich ške-
mrání o ochranu před bezprávím a vykořisťováním nepřeslechnutelně
svědčí o bídě malého muže a také o ubohosti velké politiky. Politika se
totiž ve 3. století n. l. stala rukojmím nenasytného vojska. Vzhledem
k obrovskému rozšíření svévole a násilnictví politika nakonec už jen
prozrazovala neschopnost císařské vlády čelit původními prostředky
nešvarům na lokální správní úrovni.

Seznam literatury a zkratek

1. Náписy/sbírky pramenů

- Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin od r. 1869 (sbírka všech latinských nápisů) (zkr. CIL).
- Dessau, Hermann, *Inscriptiones Latinae selectae*, 3 sv., Berlín 1892–1916 (přetisk 1974) (výběr cca 10 000 nápisů, převážně z doby císařství) (zkr. Dessau, ILS)
- Freis, Helmut, *Historische Inschriften zur römischen Kaiserzeit von Augustus bis Konstantin*, Darmstadt 1994² (pouze překlady) (zkr. Freis).
- Herrmann, Peter, *Hilferufe aus römischen Provinzen. Ein Aspekt der Krise des römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr.*, Hamburg 1990 (zkr. Herrmann, Hilferufe).
- Ritter, Adolf Martin, „Alte Kirche,“ v: *Kirche und Theologiegeschichte in Quellen*, vyd. H. A. Oberman aj., sv. I, 6. přepracované vydání Neukirchen/Vluyn 1994 (prameny týkající se převážně vnitřního vývoje církve) (zkr. Ritter).

2. Antické město: přesahové práce

- Alföldy, Geza, *Die römische Gesellschaft. Ausgewählte Aufsätze*, Stuttgart 1986 (autorovy články).
- Bleicken, Jochen, *Verfassungs- und Sozialgeschichte des Römischen Kaiserreiches*, sv. 1 Paderborn 1995⁴, sv. 2 Paderborn 1994³.
- Bringmann, Klaus, *Römische Geschichte*, München 1995 (nejlepší souhrnné dějiny Říma).
- Christ, Karl, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*. München 1992².
- Dahlheim, Werner, *Die Antike*, Paderborn 1995⁴.
- Heuss, Alfred, *Römische Geschichte*, Braunschweig 1976⁴ (dotisk s doplňující výzkumnou zprávou J. Bleickena, W. Dahlheima a J. Gehrka, Paderborn 1998).
- Kolb, Frank, *Die Stadt im Altertum*, München 1984.
- , *Rom. Die Geschichte der Stadt in der Antike*, München 1995.
- Vitinghoff, Friedrich (vyd.), *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, sv. 1, Stuttgart 1990.
- , *Civitas Romana. Stadt und politische Integration im Imperium Romanum der Kaiserzeit*, vyd. W. Eck, Stuttgart 1994 (obsahuje všechny důležité autorovy články).

3. Řím: město a světová říše

- Bleicken, Jochen, „Der Preis des Aelius Aristides auf das römische Weltreich“, *Nachr. Gött. Ak. Wiss., phil.-hist. Kl.* 7 (1966).
- Dahlheim, Werner, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, München 1999³.

- Eck, Werner, *Die Verwaltung des Römischen Reiches in der Hohen Kaiserzeit. Ausgewählte Beiträge*, 2 sv., Basel 1995/98 (přepřacované autorovy články).
- Nörr, Dieter, *Imperium und Polis in der hohen Prinzipatszeit*, München 1969².
- Stahl, Michael, *Imperiale Herrschaft und provinzielle Stadt. Strukturprobleme der römischen Reichsorganisation im 1. – 3. Jh. der Kaiserzeit*, Göttingen 1978 (*Hypomnemata* 52).
- Timpe, Dieter, „Die politische Wirklichkeit und ihre Folgen,“ v: K. Büchner (vyd.), *Latein und Europa*, 1978, s. 47nn.

4. Pozdní antika a křesťanské město

- Brown, Peter, *Die Entstehung des christlichen Europa*, München 1996.
- Brown, Peter, *Macht und Rhetorik in der Spätantike. Der Weg zu einem christlichen Imperium*, München 1995.
- Demandt, Alexander, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diokletian bis Justinian; 284–565*, München 1989.
- Gregorovius, Ferdinand, *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*, 1859–72.
- Jones, A. H. M., *The Later Roman Empire 284–602. A Social, Economic and Administrative Survey*, 3 sv., Oxford 1964.
- Schneider, Carl, *Geistesgeschichte der christlichen Antike*, München 1970.

5. Antika ve středověku a novověku

- Bookmann, Hans, *Die Stadt im späten Mittelalter*, München 1994³.
- Braudel, Fernand, *Das Mittelmeer und die mediterrane Welt in der Epoche Philipps II.*, sv. 1, Frankfurt a.M., 1990.
- Meyer, Reinhold, *Classica Americana. The Greek and Roman Heritage in the United States*, Detroit 1984.
- Pitz, Ernst, *Europäisches Städtewesen und Bürgertum. Von der Spätantike bis zum hohen Mittelalter*, Darmstadt 1991.
- Sennett, Richard, *Fleisch und Stein. Der Körper und die Stadt in der westlichen Zivilisation*, Berlin 1995.

Zkratky

- CIL Corpus Inscriptionum Latinarum
 Fp List Filipským
 ILS Inscriptiones Latinae selectae
 J Evangelium podle Jana
 1K První list Korintským
 2K Druhý list Korintským
 L Evangelium podle Lukáše
 Mk Evangelium podle Marka
 Mt Evangelium podle Matouše
 Ř List Římanům
 Sk Skutky apoštolské
 Zj Zjevení Janovo

Časová tabulka

- 340–270 př. n. l. Řím dobývá střední a jižní Itálii; zakládání kolonií a municipií
- 364–197 př. n. l. Řím vítězstvím nad Hannibalem ovládne západní Středomoří; zřizování provincií
- 200–129 př. n. l. Řím si podrobuje Řecko a Malou Asii; podporuje politickou a sociální vůdčí úlohu starých elit spravujících města.
- 27–14 př. n. l. Konec římských občanských válek a založení monarchie Augustem. Nová úprava správy provincií
- 16 př. n. l.–16 n. l. Dobyetí střední Evropy a Balkánu; ztroskotává pokus podrobit si Germánii až k Labi. Rýn a Dunaj budou propříště tvořit severní hranici impéria.
- 48–58 n. l. Dvacet let po smrti Ježíše Krista prosazuje Pavel misií mezi pohany. Křesťanští misionáři se od té doby soustřeďují na města (nejdříve ve východních provinciích, posléze v severní Africe).
- 70–120 Zničení Jeruzaléma v roce 70. Křesťanské obce se zde zařizují a schvalují existenci impéria. Ignatios z Antiochie zdůvodňuje v letech 110–120 biskupský nárok na monarchistickou vládu; biskup rozhoduje v následujících staletích ve všech otázkách víry a života obce.
- 79 Výbuch Vesuvu 24. srpna způsobí zkázu kampaňských měst Pompejí a Herculanea.
- 98–180 Století „adoptivních císařů“ od Traiana až po Marka Aurelia. Vláda Říma nad impériem ztrácí charakter cizího panování.
- 161–180 Stěhování národů ze severního Německa až po Černé moře způsobí první velký germánský útok

- na dunajskou hranici. Markomani, Kvádové a Jazygové jsou po patnáctiletých bojích poraženi.
- 212 Všichni obyvatelé říše (kromě okrajové skupiny tzv. *dediticii*) získávají římské občanství.
- 180–260 Křesťanská misie přichází k latinsky mluvícímu obyvatelstvu západních provincií; na víru v Ukřižovaného se nyní obracejí také četní příslušníci městských elit.
- 235–284 Věk vojenských císařů (více než 40). Daří se udržet jednotu říše. Vpády germánských národů podpoří vytvoření trvalých kmenových svazů (Alemani, Gótové, Frankové).
- 311–325 Toleranční edikt císaře Galeriana ukončuje v roce 311 pronásledování křesťanů. Za vlády Konstantina (306–337) začíná zákonodárství podporovat křesťany ve všech oblastech veřejného a společenského života. Císař zakládá kostely především v Římě a ve Svaté zemi.
- 325 První ekumenický koncil v Nikaji: Za císařova předsednictví zvyšují shromáždění biskupové víru v Kristovu soupodstatnost s Bohem (*homouσία*) na dogma
- 330 Slavnostní zasvěcení hlavního města Konstantinopole jako *nového Říma*.
- kolem roku 350 Počátek sporu o otázku, zda císař stojí uvnitř (*intra*) církve, nebo nad ní (*supra*). V roce 380 vydal císař Theodosios I. (379–395) dekret o ortodoxii, který hovoří o tom, co je pravá víra.
- 364–455 Vznik dvojího císařství; rozštěpení říše podél 20. poledníku na západní (latinskou) a východní (řeckou) polovinu. Hranice probíhá napříč Balkánem a Jadranem.
- 410 „Země se bortí“: západogótský král Alarich dobývá v roce 410 Řím. V roce 413 začíná Augustinus, biskup v severoafrickém Hippo (Numidie), psát své dílo „O Boží obci“ (*De civitate Dei*).

455 – 489	Centrální moc na Západě se hroutí; od roku 489 dobývá východogótský Theodorich Itálii; jeho říše existuje až do roku 556.
632 – 718	V roce 632 umírá prorok Muhammad. Pod vedením jeho následníků, chalífů, se arabské kmeny vydávají z pouště a dobývají Palestinu, Sýrii, Mezopotámii a východní Írán až po Oxus, Egypt a severoafrické pobřeží; v roce 711 vpadne berberský kníže Tárik do Španělska. V roce 718 ztroskotává poslední pokus o dobytí Konstantinopole.
800 – 1300	Na křesťanském Západě dochází k vytrvalým pokusům obnovit impérium (<i>renovatio imperii Romanorum</i>).
1400 – 1600	Věk renesance a humanismu. Jsou znovu objeveny a rekonstruovány antické texty a slouží jako ukazatele nové evropské budoucnosti.
1775 – 1794	Americká a francouzská revoluce se vrací zpátky k myšlenkovému dědictví antiky a využívají je k výchově nového občana.
1800 – 1815	Napoleon legitimizuje císařskou vládu a zakládá <i>Grand Empire</i> návratem k období římského císařství.
1811	Niebuhrovými přednáškami na téma raných dějin Říma začíná moderní vědecké zkoumání antiky.

Jmenný rejstřík

- Abú Bakr (chalífa) 168
Adam 198
Adams, John (prezident USA) 189
Aeneas (mýtický hrdina) 25, 144
Agilulf (langobarský král) 184
Agricola, Julius A. (místodržitel Británie) 47
Agrippa 75
Achilleus (mýtický hrdina) 94, 125
Aischylos (tragik) 125
Alarich (západogótský král) 139, 164, 184
Albanus (světec) 90
Alexandr Veliký 46, 170
Alkibiadés 194
Alkuin z Yorku (opat tourský) 181
Alláh 166, 168, 170n, 187
Alypius (přítel Augustinův) 179
Ambrosius/sv. Ambrož (biskup milánský) 86n, 91, 98, 158, 161
Ammianus Marcellinus (dějepisec) 115, 136, 158
Andromaché 94
Anchisés (otec Aeneův) 25
Antinoos (Hadrianův chránělec) 51
Antoninus Pius (císař) 112
Antónios/sv. Antonín (egyptský světec) 90
Antonius, Marcus (triumvir) 30, 78
Appuleius Euryklés (kurátor) 66
Apuleius (básník) 105, 115
Arcadius (císař) 155
Areios (teolog) 140
Aristeidés, Publius Aelius (řečník) 23, 71n, 113, 152n, 158
Aristippos (filozof) 127
Aristotelés (filozof) 126, 176n, 190
Arminius (cheruský vojevůdce) 32, 132n
Arruntius, Lucius A. Stella (senátor) 118
Asklépios (bůh-léčitel) 90n
Athanasios (císař) 161
Athanasios/sv. Atanáš (biskup alexandrijský) 157, 160
Athaulf (západogótský král) 186
Atilla (Hun) 183
Augustin, sv. viz Aurelius Augustinus
Augustus (císař)/Octavianus 16, 24–27, 30–35, 50n, 53, 61n, 73–78, 81, 85, 103, 105, 110, 114, 116–118, 128, 136, 138, 152n, 164, 175, 178, 183n, 186–188, 195
Aurelianus (císař) 79, 183
Aurelius Augustinus/sv. Augustin (církevní otec) 35, 96, 159, 179n, 182
Auspicius (diákon trevírský) 95
Banú Hilál (beduínské kmeny) 169
Bardesanés (filozof z Edessy) 128
Bernard z Clairveaux (opat, mystik) 89
Bonifác, sv./Bonifatius (misionář) 143
Bougainville, Louis-Antoine de (objevitel Tahiti) 144
Brutus 194
Burkhardt, Jacob (historik kultury) 18
Caecina (římský generál) 134
Caesar, Iulius 32, 47, 51, 53, 74, 76n, 96, 107, 130, 133, 160, 164
Calgacus (britský kníže)
Caligula (císař) 41n
Callistratus (právník) 151
Caracalla (císař) 66, 76, 108
Cato (kněz) 157
Catullus (básník) 181
Ceres (římská bohyně) 25
Cerialis (římský vojevůdce) 26n

- Cicero, Marcus Tullius (filozof, státník) 114, 171, 181, 184, 187–190
- Classicus, Caecilius (místodržící) 44
- Claudius (císař) 50, 63, 65, 107n
- Cook, James (mořeplavec) 144
- Curtius, Marcus C. (římský hrdina) 27
- Cyprianus/sv. Cyprián (biskup v Kartágu) 96, 152, 155n
- Dante Alighieri (básník) 12, 15, 178
- Decebalus (dácký král) 49
- Decius (císař) 98, 155
- Démarrátos (spartský král) 109
- Diderot (spisovatel) 14
- Diocletianus/Dioklecián (císař) 57, 79, 85
- Dión (senátor) 76
- Dión Kassios (dějepisec) 49, 129
- Dión Zlatoústý/Chrysostomos (řečník) 119
- Dionysios z Halikarnassu (dějepisec) 27
- Dioskurové 139
- Domitianus/Domicián (císař) 61, 68, 135
- Egeria (křesťanská poutnice) 87n
- Epiktétos (filozof) 57
- Eudokia (císařovna) 86
- Eugippius (opat) 139
- Eukleidés 165
- Eunapios (kritik křesťanů) 97
- Eusebios z Kaisareje (biskup a dějepisec) 92, 157
- Eustachia 156
- Eva 198
- Evžen Savojský 11
- Ezechiel (prorok) 184n
- Faidros (žák Sókratův) 71
- Felidas (řecký sochař) 144, 194n
- Filip (makedonský král) 126
- Fontenelle, Bernard le Bovier de (spisovatel) 145
- Forster, Georg (cestovatel) 144
- Fridrich Barbarossa (císař) 187
- Gabriel (archanděl) 166
- Galénos (lékař) 113n
- Galla Placidia 164
- Gautier, Théophile (spisovatel) 194
- Gelasius (papež) 161
- Germanicus (vojevůdce) 62, 134n
- Germanus (biskup v Auxerre) 156n
- Gilbert, Humphrey 144
- Goethe, Johann Wolfgang (básník) 192, 199
- Gordianus (císař) 154,
- Gracchové, bratři 50,
- Gracchus, Tiberius (tribun lidu) 198
- Hádés (řecký bůh) 94, 179
- Hadrianus/Hadrián (císař) 49, 51, 67, 75
- Hekabé 94
- Hektór (mýtický hrdina) 125
- Helena (císařovna) 85, 87, 89
- Héra (bohyně) 12
- Herkules (mýtický hrdina) 196
- Hermann (Cherus) 196
- Hérodotos (dějepisec) 125n, 143
- Hieronymus/sv. Jeroným (církvní otec) 88n, 160, 164, 181, 187
- Hobbes, Thomas (filozof) 191
- Homér (básník) 51, 125, 143n
- Honoratus, sv. 98
- Horatius (básník) 25, 29, 82, 164, 189
- Hypatia (filozofka) 86
- Iasón (lykijský notábl) 112
- Ibn Chaldún (historik) 169
- Ingres, Dominique (malíř) 195
- Isokrátes (rétor) 126, 128
- Italicus (Cherusk) 133
- Iugurtha (numidský král) 175
- Iulia (dcera Augustova) 118
- Iulianus, zvaný Apostata (císař) 77
- Iuliové (rod) 24, 73
- Iustinianus/Justinián (císař) 78, 184, 195
- Iústinus/sv. Justin Mučedník (křesťanský apologeta) 95
- Iuvenalis (básník) 76, 122
- Jan (evangelista) 160
- Jan Zlatoústý/Chrysostomos (církvní otec) 89, 112, 154n
- Jefferson, Thomas (prezident USA) 192
- Jeroným, sv. viz Hieronimus

- Ježíš Nazaretský (Kristus) 40n, 57, 88n,
 91n, 98, 137, 139, 143, 156, 159, 165, 170,
 177, 181n, 184
 Jindřich VIII. (anglický král) 73
 Jób 141
 Josef II. (císař) 192
 Juno (římská bohyně) 19
 Jupiter (římský bůh) 24, 49, 139, 156, 164,
 179
 Jupiter Tarpejský 77
 Justin viz Iústinos
 Justinián viz Iustinianus

 Kant, Immanuel (filozof) 144
 Karel Veliký (císař) 12, 15n, 187
 Kolombus, Kryštof (mořeplavec) 144, 190
 Konstantin I. Veliký (císař) 31, 83, 85, 87,
 138, 152, 156–160, 162, 171, 175
 Kristus viz Ježíš Nazaretský
 Kyklópové 71

 Lafitau, Josef Francois (jezuita) 143
 Laterani (rodina) 85
 Latrobe, Benjamin Henry (architekt) 192
 Le Roy, Julian David 194
 Libanios (řečník) 115, 159
 Licinius (spoluvládce Konstantinův) 83
 Livius Drusus (tribun lidu) 118
 Livius, Titus (dějepisec) 27, 189n, 194
 Lucilius Capito (místodržitel) 61
 Ludula 97
 Lukáš (evangelista) 24, 106

 Magerius (tuniský notábl) 111n
 Machiavelli, Niccolo (spisovatel) 16, 160
 al-Mansúr (chalífa) 168
 Marbod/Marobud (markomanský král)
 32, 132
 Marcellinus, sv. 85
 Marcellus 119
 Marcus Aurelius (císař) 113, 138n, 188, 197
 Marek (evangelista) 89
 Maria (Bohorodička) 98, 165
 Marius, Gaius (tribun lidu) 50
 Mars (římský bůh) 25, 74n
 Martialis (básník) 75
 Martin z Tours (světec) 90

 Matouš (evangelista) 160
 Maxentius 196
 Maximus (biskup turínský) 98
 Mehmet Alí 52
 Melitón (biskup sardský) 138
 Menas (egyptský světec) 90n
 Michael (archanděl) 198
 Mojžíš 41
 Mommsen, Theodor 198
 Muhammad (prorok) 166, 168, 171, 177
 Mussolini, Benito (diktátor) 196

 Napoleon (císař) 51, 191, 195
 Nero (císař) 62, 74–76, 104, 108
 Niebuhr, Barthold Georg (historik) 198

 Octavianus viz Augustus
 Ódin (germánský bůh) 140
 Odoaker (germánský vojevůdce) 184
 Odysseus (mýtický hrdina) 71, 94, 125
 Opramoas (lykijský notábl) 112
 Optatus (biskup v Milive) 161
 Orgetorix 53n
 Órigenés (církevní otec) 95
 Orosius, Paulus (křesťanský dějepisec) 140
 Otoni 186
 Ovidius (básník) 11, 50, 76, 80, 104

 Palladio, Andrea (architekt) 191
 Pammachius (senátor) 96
 Paolina 96
 Paulinus (biskup nolský) 96n
 Pausanias (autor cestopisů) 58
 Pavel (apoštol) 42, 67, 84n, 95, 97, 106n,
 139, 177, 181n, 184
 Petr (apoštol) 85, 98, 139, 155, 160, 181,
 184, 187
 Petrarca, Francesco (básník) 190
 Petrus (kantor) 89
 Peutinger, Konrad (geograf) 11
 Phaedrus (bajkář) 153
 Piccolomini, Enea Silivio (papež Pius II.)
 143
 Pilát Pontský/Pilatus, Pontius (místo-
 držitel) 39–41, 187
 Piranesi, Giovanni Battista (stavitel) 194
 Platón (filozof) 32, 126, 144, 165

- Plinius Mladší (spisovatel) 40, 44, 56n,
59, 61, 65, 77, 111, 120
Plinius Starší (spisovatel) 35, 108, 110,
130, 143
Plútarchos (dějepisec a filozof) 42, 44,
65, 81, 111, 113, 116–119, 150, 189n
Polo, Marco (cestovatel) 143n
Polybios 189
Polyfémos (Kyklóp) 125
Polykratés (tyran na Samu) 80
Pompeius Magnus (vojevůdce) 51, 77,
118, 160
Porfýrios (filozof) 85
Praxitelés (řecký sochař) 144
Probus, Petronius (konzul) 98
Prokopios (dějepisec) 183
Prudentius (básník) 136

Revet, Nicholas 194
Robespierre (politik) 189
Roma (bohyně města Říma) 19, 25, 196
Romulus (první římský král) 51, 107, 196
Romulus Augustulus 183
Rudolf z Fuldy (mnich) 181
Řehoř I. Veliký (papež) 184
Řehoř z Nyssy 117
Řehoř z Tours 157

Sallustius (dějepisec) 175, 189
Sálovci 186
Salvianus (teolog) 140n
Saturninus (císařský legát) 67
Saturnus (římský bůh) 25
Scaevola 194
Scipio 175
Seneca (filozof) 14, 65, 71n, 108, 129, 188
Septimius Severus 76, 195
Serapión (biskup v Thmúis) 90
Severinus (světec) 139
Shakespeare, William (dramatik) 116
Sidonius Apollinaris (biskup a básník)
142n, 154
Sofoklés (dramatik) 165
Sókratés (filozof) 71
Soufflot, Jacques-Germain (architekt) 191
Statius (básník) 67
Strabón (geograf) 130, 134, 143
Stuart, James 194
Suetonius (dějepisec) 75, 77

Suger (opát ze St. Denis) 89
Symeón Stylités (světec) 90
Symmachus (senátor) 115
Šimon Malomocný 89
Štaufové 187
Štěpán, sv. 98

Tacitus (historik) 23, 25, 33, 41, 48, 50, 62,
104, 129–132, 134n, 181, 189
Tárik (berberský vojevůdce) 166
Tellura (římská bohyně) 25
Tertullianus (církevní otec) 24, 105
Tertullus (městský prefekt) 115
Theodorich (východogótský král) 184,
186, 196
Theodosius Veliký (císař) 161n
Thúkydídés (dějepisec) 127, 165
Thurkill (londýnský sedlák) 97
Tiberius (císař) 39, 41, 43, 61n, 134
Titus (císař) 66
Tomáš, sv. 137
Traianus/Traján (císař) 42, 49, 51, 56,
61n, 65n, 76n, 119, 195

Ursinianus (trevírský podjáhén) 97

Valentinianus III. (císař) 157
Valerianus (císař) 98
Varro, Terentius M. (geograf) 11
Varus, P. Quinctilius (vojevůdce) 32, 133n
Venuše (římská bohyně) 24, 75, 87, 196
Vercingetorix (galský náčelník) 53, 107
Vergílius (básník) 25, 94, 144, 164, 175,
178, 181
Vespasianus (císař) 68, 75, 197
Victoria (římská bohyně vítězství) 195
Violentilla 118
Vitellius, Lucius (syrský místodržitel) 41n
Vitruvius (architekt) 76, 188, 191, 195

Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von
(klasický filolog) 199
Winckelmann, Johann Joachim
(archeolog) 188, 193

Xerxés (perský král) 109

Zen, Giovanni Battista (kardinál) 191
Zénón (byzantský císař) 184

Rejstřík místních názvů

- Adrianopolis 83
Afrika 34, 49, 51, 132, 140
Afrika, severní 15, 52, 114, 169, 178
Afrodisias (město v Malé Asii) 66, 122
Agabeyköye (obec v Lydii) 154
Aitólie 78
Akarnánie 78
Akropolis (Athény) 81, 109
Aktion (město v západním Řecku) 30, 78, 105
Akvitánie (provincie) 54
Alesie 53
Alexandrie 46, 60, 62n, 86, 90n, 104, 113, 116, 160, 168, 170,
Alichamps (hřbitov v Arles) 98
Alpy 32–34
Amerika 144, 192
Anatolie 58
Andalusie 128, 171
Anglie 143
Antinoopolis (římské město v Egyptě)
Antiochie (město v Sýrii) 11n, 46, 115n, 154, 159, 168–170
Antium 104
Arábie 166
Arabský poloostrov 168
Arkadie 131, 144, 188n
Arles/Arelate 60, 98, 108
Arménie 83, 165
Asie (provincie) 51, 77, 83, 153
Asie, přední 15
Asie, střední 128, 171
Athény 46, 51, 60, 67, 78, 81, 117, 121, 175, 187, 192, 194, 199
Atlantic City 196
Atlantida (bájná říše) 144
Atlantik, Atlantský oceán 15, 24, 32, 34n, 71, 128, 169, 184, 188, 192
Attika 109
Baalbek 81
Babylón 12, 182
Baetica (provincie) 44, 120
Bagdád 168
Balkán 15, 32, 46, 136, 165
Baltské moře 131
Belgica (provincie) 54
Betanie 89
Betlém 164, 186
Bibrakte (Mont-Beuvray) 53
Bithynie (provincie) 40, 51, 119, 129
Boloňa 117
Bordeaux 99
Bospor 83
Británie 15, 23, 34, 47, 49n, 90, 157
Británie, západní 178
Britské ostrovy 191
Bulharsko 51
Byzanc 162, 165, 170, 184
Byzantion 83
Camulodunum (římská kolonie) 50
Capri 62
Clormont-Ferrand 154
Cluny 89
Como (město) 110n
Córdoba 171
Čechy 32
Černé moře 15
Černomoří 46
Čína 128

- Dácie (provincie) 46, 49
 Dalmácie (provincie) 32, 46, 184
 Dálný východ 143
 Damašek 168, 179
 Delfy 116
 Dněpr (řeka) 165
 Doubs 53
 Drina 46
 Dunaj/dunajská hranice 33, 46, 49, 54n,
 105, 129, 132, 135, 152, 164n, 176, 184, 196
- Edessa 128
 Efez/Efesos 42, 66, 90
 Egypt 46, 51, 62, 90, 165, 180
 Eleusis 50, 90
 ElySION 144
 Épeiros 78
 Esquilin 75
 Etiopie 165
 Eufrat 34, 46, 71, 152
 Evropa 14–18, 31, 83, 127, 132, 144, 166,
 178, 180, 187n, 190, 192, 194n, 197n
 Evropa, střední 32–35, 129, 135, 164, 187
 Evropa, západní 132, 187
- Filipy 106
 Florencie 178
Forum Augustum 74
Forum Romanum 73
 Francie 87, 144, 192, 195
 Francie, jižní 34
 Frísko 15
 Frygie 91
- Galie 25, 32, 34, 49, 53, 55, 60, 72, 75, 77,
 140, 154, 157, 175
 Galie Narbonensis (Narbonská Galie)
 50–52
 Garizim (hora) 41
 Garonna (řeka) 53
 Gaza 86
 Geismar 143
 Genezaretské jezero 177
Germania inferior 135
Germania superior 135
 Germánie 15, 32, 75, 128, 131, 133, 135
 Getsemanská zahrada 87
- Gibraltar 15
 Goluta 85, 87
- Hedža 169
 Herculaneum 66n, 192
 Hindúkuš 46
 Hippo Regius 180, 182
 Hispánie 25, 32, 34, 49–52, 75, 77, 128, 140
- Chairóneia (město v Boiótii) 42, 58
 Châtillon-sur Seine 199
 Chios (ostrov) 60
 Chiusi 12
 chrám Marta Mstitele (*Mars Ultor*) 74
 chrám Božího hrobu (Jeruzalém) 87
 chrám svatého Petra (Řím) 11
 Chrysopolis 83
- Írán 166
 Irské moře 187
 Istanbul 52
 Itálie 24, 28n, 32, 34, 43, 46, 48, 50–53, 55,
 62, 72, 77, 98, 103, 114, 133, 165, 179, 183,
 187n, 196
- Jadran 46, 128
 Janov 43, 117, 179
 Jarmúk (řeka) 168
 Jathrib viz Medína
 Jeruzalém 12, 39, 87n, 106, 170n
 Judea (římská provincie) 40n, 49, 54
- Kairuwán (město) 169
 Kaisareia (Kappadokie) 59
 Kaisareia (Palestina) 106
 Kalábrie 94
 Kampánie 183
 Kapitol (Řím) 19, 49, 192
 Kartágo 24, 116, 168n
 Kilikie 106
 Kolín nad Rýnem 116, 121, 178
 Kolosseum 75, 196
 Konstantinopol 11, 83, 115, 116n, 160n,
 170, 187
 Korint 30
 Ktésifón 168
 Kyaneai (město v Lykii) 112
 Kyrenaika 166

- Labe 15, 32, 134, 187
 Libye 46, 128, 166
 Loira 53
 Londýn 116
 Lucullanum (klášter u Neapole) 139
 Lugdunensis (provincie) 54
 Lugdunum/Lyon 54, 60
 Luni (město) 12
 Lusitánie 34n
 Lydie (Malá Asie) 154
 Lykie 12, 58
 Lyon 116
- Maghreb 59, 166n
Maison carrée 192
 Makedonie 46, 51
 Malá Asie 23, 46, 72
 Malaga 121
 Mantova 94
 Maroko 169, 171
 Marseille 140
 Mauretánie 50
 Medína (Jathrib) 166, 168, 171
 Mekka 166, 168, 171, 177
 Menapolis (město v Egyptě) 90
 Metapontos (město v dolní Itálii) 12
 Mezopotámie 166
 Milán 116
 Moesie (provincie) 46
 Moesie, Dolní 184
 Mohan (řeka) 130
 Mohuč 136, 178
 Moria (hora) 171
 Mosela (řeka) 53, 59
 Mysie 153
- Narbonne 186
 Neapol 94, 139
 Německo 188
 Nikomédie 85
 Nikopolis (město v Épeiru) 78
 Nil 51
 Nîmes 122, 192
 Norik 139
 Notre-Dame (pařížská katedrála) 89
- Okcident 159, 162
 Orient 159, 162, 170, 176
 Orontos (řeka) 169
 Oxus (řeka) 128
- Padova 191
 Palatin (Řím) 75
 Palestina 166
 Palmyra (město) 60
 Paňdžáb 171
 Panonie 32, 46, 129
 Panopeus (město ve Fókidě) 58
 Pantheon (Paříž) 191
 Pantheon (Řím) 75, 78
 Paříž 99, 116, 192, 194
 Pergamon (město) 60, 68, 153
 Piazza Venezia (Řím) 196
 Pisidie 51
 Place Vendôme 195
 Plataje (město) 115
 Podunají 49
 Pollentia 43, 111
 Pompeje 66n, 192–194
 Pontos (provincie) 40, 128
 Prúsa (město v Bithynii) 65, 119
 Puteoli 94
 Puteolský záliv 62
 Pyreneje 15
- Ravenna 157, 184
 Rhodiapolis (město v Lykii) 112
 Rhodos (ostrov) 60, 90
 Rhôna 60, 98
 Richmond (Virginia) 191
 Rumunsko 51
 Rusko 15
 Rýn/rýnská hranice 32n, 49, 55, 71, 105,
 129, 132, 135, 165, 176, 178
- Řecko 46, 72, 74, 77, 103, 120, 126, 184
 Řezno 196
 Řím (jako město) 11, 23–28, 31, 36, 41n,
 61, 74–77, 81, 85, 87, 93, 96, 98, 104–106,
 111n, 116, 121n, 127, 131n, 139n, 150, 160,
 164, 181, 184n, 187n, 191–196, 199

REJSTRÍK MÍSTNÍCH NÁZVŮ

- Sahara 34
 Salamina (ostrov) 125
 Saloniae (dalmátské město) 79
 Samarkand 171
 Samaří 41, 185
 San Casciano 16
 Saône (řeka) 53
 Sardinie 34
 Sarmatie 128
 Scili (město v severní Africe) 149
 Sedmihradsko 49
 Seina 53
 Seleukie 46
 Severní moře 32, 131
 Scheria (fajácké město) 51
 Sicílie 50n, 165
 Siena 117
 Sinagaglie 12
 skalní dóm (Jeruzalém) 171
 Skandinávie 15
 Smirat (tuniské město) 111
 Split (císařský palác) 79
 Středomoří 15n, 34, 103, 128, 130, 170,
 177, 187
 Středozemní moře 33, 57, 176
 Svatá země 87, 89
Syria Palestina (provincie) 49
 Sýrie 42, 46, 51, 90, 105, 165n

 Španělsko 15, 87, 166
 Špýr 178
 Štrasburk 136
 Švábský Jura 135

 Tahiti 144
 Tarent 104
 Tarentský záliv 12, 15
 Tarsos (město v Kilikii) 106
 Teutoburský les 134
 Thmúis (egyptské město) 90
 Tiber (řeka) 115
 Tigris (řeka) 168
 Toulouse 99
 Tours 90, 181
 Traianův sloup 195
 Trastevere 115
 Trevír (Augusta Treverorum) 78, 95, 116,
 140, 149, 160, 178
 Trevírsko 136
 Tripolitánie 46
 Trója 125
 Turecko 15
 Turkestán 128
 Tymandos (město v Pisidii) 51
 Tyros 91

 Ural 15
 Urbisaglie 12
 Uxellodunum (galské město) 53

 Várhely (Semihradsko) 49
 Veje 75
 Versailles 189
 Vesuv (sopka) 66, 192n
 Vezera (řeka) 134, 181
 Visla (řeka) 165
 Vix 199

 Washington (město) 192
 Worms 178